

Jerzy Kaliszuk

Instytut Historii Nauki PAN
ORCID 0000-0002-2049-5659

Sławomir Szyller

Instytut Historii Nauki PAN
ORCID 0000-0002-1556-6395

BADANIE RĘKOPISÓW ŚREDNIOWIECZNYCH WEDŁUG ŁUKASZA GOŁĘBIOWSKIEGO

Analysis of medieval manuscripts according to Łukasz Gołębiowski

Abstract: Thanks to the discovery made by Jacek Puchalski and Elżbieta Maruszak, both working at the Warsaw University, in 2016 Polish academia was presented with *Kurs bibliografii* by Łukasz Gołębiowski (1779–1849), Polish librarian and scientist. In his book Gołębiowski included his advice on the scientific descriptions of medieval manuscripts. The article analyses the educational aspects of the manuscriptology advice included in the book, as well as his proposed method of describing the medieval manuscripts. Gołębiowski also made excerpts from the medieval manuscripts stored in the Public Library of Warsaw University, which do not exist anymore. Those excerpts are published in the form of annexes with a scientific commentary.

Key words: codicology, medieval manuscripts, Public Library at the Warsaw University, history of libraries, 19th century

Słowa kluczowe: Rękopisoznawstwo – historia; Rękopisy średniowieczne; Biblioteka Publiczna przy Uniwersytecie Warszawskim – rękopisy; Historia bibliotek – XIX w.

Badanie rękopisów utraconych – wobec braku samych kodeksów – oparte jest na ustaleniach i spostrzeżeniach bibliotekarzy i innych badaczy rękopisów, którzy mieli jeszcze sposobność obejrzenia, a czasami opracowania zabytków¹. Pod względem jakości warsztatowej opisy te różnią się i powinny być analizowane jako dzieła epoki, w której powstały. W zależności od biegłości autora w lekturze średniowiecznych tekstów, poziomu warsztatu naukowego, dostępu do stopniowo narastającej literatury fachowej (różnego typu podręczniki, katalogi rękopisów oraz monografie źródłoznawcze), ale także możliwości badawczych (np. dostępność rękopisu), zachowana charakterystyka pojedynczego kodeksu może mieć formę od luźnych notatek „z pierwszego oglądu” do gruntownego opisu kodykologicznego, zawierającego niemal wszystkie elementy (od analizy zawartości do analizy budowy kodykologicznej czy użytego pisma). Podkreślić jednak należy, że każdy taki opis ma fundamentalne znaczenie dla badań, niezależnie czy powstał w drugiej połowie XVIII w., czy w dwudziestoleciu międzywojennym. Tym cenniejszy jest odnaleziony przed kilkoma latami w Tbilisi w Gruzji dziewiętnastowieczny rękopis zawierający *Kurs bibliografii* autorstwa Łukasza Gołębiowskiego. Rękopis ten został ostatnio gruntownie opracowany przez Elżbietę Maruszak i Jacka Puchalskiego².

Łukasz Gołębiowski (1773–1849) był sekretarzem Tadeusza Czackiego w Porycku, następnie bibliotekarzem w bibliotece puławskiej ksiąząt Czartoryskich, sekretarzem Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i bibliotekarzem w Bibliotece Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim. Niemal całe życie spędził więc wśród najważniejszych kolekcji książek, także rękopiśmiennych, znajdujących się na ziemiach polskich do czasów powstania listopadowego. Podręcznik powstał w okresie, kiedy Gołębiowski pełnił funkcję bibliotekarza w Bibliotece Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim. W tym czasie miał on obowiązek prowadzenia wykładów z bibliografii, przez co rozumiano nauczanie historii książki. Jak słusznie zauważyli Jacek Puchalski i Elżbieta Maruszak, sam rękopis został opracowany w przeciągu niecałego roku – między 26 stycznia, a więc czasem podjęcia pracy w Bibliotece Publicznej przez Gołębiowskiego,

¹ Szerzej o tym zob. J. Kaliszuk, *Codices deperditi. Średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej*, t. 1: *Dzieje i charakterystyka kolekcji*, Wrocław 2016 (Dziedzictwo Kulturowe po Skasowanych Klasztorach, t. 8/1), s. 27–42.

² Biblioteka Narodowa i Parlamentu im. I. Chavchavadze w Tbilisi, sygn. K-937. S-1-8: *Kurs bibliografii przez Łukasza Gołębiowskiego przygotowany, kiedy jako bibliotekarz publicznej biblioteki, a zarazem profesor Uniwersytetu, miał zapowiedziano wykładać bibliografię uczniom tegoż Uniwersytetu*. O odkryciu tego rękopisu poinformowała Elżbieta Maruszak w komunikacie: E. Maruszak, *Drugi po Joachimie Lelewelu?: komunikat*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2013/2014, 7/8, s. 273–275; opracowanie rękopisu: E. Maruszak, J. Puchalski, [w:] *Łukasz Gołębiowski – Kurs bibliografii, 1831*, Warszawa 2017; tamże dołączona płyta CD z podobizną całego rękopisu. W dalszej części cytujemy podręcznik Gołębiowskiego jako: Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis.

a 28 grudnia 1831 r.³ Rękopis zawiera zasadniczo materiały i notatki do planowanych wykładów, zaopatrzone zostały przez autora w paginację. Obejmuje 518 stron, podzielonych na dwie kolumny, z których prawa została zapisana, zaś lewa przeznaczona była na uzupełnienia i poprawki. Główny tekst rękopisu ma charakter podręcznika dla studentów Uniwersytetu Warszawskiego. Świadczy o tym nie tylko tytuł; sam autor adresuje bowiem swoje myśli bezpośrednio do nich, pisze np.: „zachęcać Was do tej nauki nie widzę potrzeby, do światłej albowiem zwracam się młodzieży”⁴.

Na wstępie autor przedstawił przedmiot i zakres wykładanej nauki: bibliografii, którą zdefiniował jako „znajomość ksiąg, bądź naukę o księgach, a której celem jest: zbieranie i rozpoznawanie pisanych i drukowanych kodeksów, poszukiwanie wiadomości o piśmiennej pracy rodu ludzkiego”⁵. Następnie przedstawił plan wykładów (*Programma kursu bibliografii*), podzielonych na kilka części. Pierwsza część, którą można określić jako historyczną, obejmowała wykład dziejów książki, ujętych w trzech rozdziałach: *O księgach, aż do wprowadzenia chrześcijaństwa* (część ta w rękopisie znajduje się na s. 13–63); *O piśmiennictwie i książkach do odrodzenia się nauk* (s. 65–252) oraz *O stanie ksiąg do naszych czasów* (s. 253–350)⁶. Druga część – biblioteczna, dotyczyła organizacji biblioteki, zasad jej zakładania, powiększania i porządkowania zbiorów oraz ich użytkowania. W części tej zamieszczono także wykaz rzadszych dzieł polskich oraz prac „bibliograficznych” zagranicznych i polskich (s. 361–423), wreszcie spostrzeżenia płynące z doświadczeń pracy bibliotekarza w Bibliotece Publicznej (*Praca moja nad rękopismami biblioteki publicznej warszawskiej*, s. 425–495) oraz luźne uwagi i fragment dotyczący sprzedaży dubletów (licytacji – fragment tekstu przeznaczonego dla ks. Adama Jerzego Czartoryskiego dotyczący sprzedaży dubletów biblioteki puławskiej, s. 497–518)⁷.

³ Zob. E. Maruszak, J. Puchalski, [w:] *Łukasz Gołębiowski...*, s. 61. Sam Gołębiowski pisał o obecnej pracy („dziś”) w Bibliotece Publicznej – zob. Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 102.

⁴ Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 1. W cytowaniu tekstu źródłowego zastosowano, z modyfikacjami, instrukcję wydawniczą dla źródeł XIX-wiecznych autorstwa I. Ihnatowicza – więcej na ten temat zob. s. 27.

⁵ Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 1.

⁶ Jak zauważyli E. Maruszak i J. Puchalski, głównym źródłem w części pierwszej rękopisu było opracowanie M. Denisa, *Einleitung in die Bücherkunde*, Th. 1: *Bibliographie*, Wien 1777 (wyd. 2 – 1795) – zob. E. Maruszak, J. Puchalski, *Łukasz Gołębiowski...*, s. 70. Sam podział został zaczerpnięty z opracowania M. Denisa, gdzie odpowiednie części tekstu zostały zatytułowane: *Erster Zeitraum. Von dem Bücherwesen bis zur Einführung des Christenthumes*, *Zweyter Zeitraum: Von dem Bücherwesen bis zur Wiedererweckung der Wissenschaften*, *Dritter Zeitraum: Von dem Bücherwesen bis auf unsere Zeiten* – zob. M. Denis, *Einleitung...*, Th. 1.

⁷ Warto dodać, że po s. 422 znajdują się dwie strony z tekstem Gołębiowskiego, skierowanym do Czartoryskiego z czasów „puławskich”, zatytułowanym: *Szrodki pomazania biblioteki puławskiej, podane Ill. księciu Adamowi Czartoryskiemu przez dozorcę tejże biblioteki*.

Nie sposób charakteryzować w tym miejscu całości koncepcji podręcznika oraz analizować szczegółowo jego treści, wobec gruntownego opracowania tej materii przez Elżbietę Maruszką i Jacka Puchalskiego⁸. Warto jednak wypuklić pewne spostrzeżenia Łukasza Gołębiowskiego, dotyczące badań rękopiśmiennych, interesujące także dla dzisiejszego czytelnika. Przede wszystkim należy przeanalizować dwa aspekty *Kursu bibliografii*: teoretyczny – przedstawienie dziejów książki oraz stosowanej przez Gołębiowskiego metody opisywania rękopisów średniowiecznych (ze zbiorów warszawskich) oraz praktyczny – sporządzenie pomocy służących do datowania rękopisów (zestawienia i wykazy).

Partie poświęcone rękopisom są rozrzucone w całym tekście. Stosunkowo najmniej oryginalny jest wywód ogólnohistoryczny, w którym autor opisał dobroek piśmienny starożytności i średniowiecza. Gołębiowski, po ogólnej charakterystyce pism starożytnych, przedstawił – podążając zresztą głównie za pracą Denisa – informacje na temat materiałów i narzędzi pisarskich, takich jak np. tabliczki ołowiane i woskowe, pergamin i papier (bawełniany, mieszany z bawełny i płótna, lniany), trzcinka (*calamus, arundo*), inkaust czy kałamarz⁹. Odnotował także istnienie rękopisów zapisanych złotem lub srebrem; po podaniu kilku przykładów z bibliotek zachodnioeuropejskich (m.in. z Saint Germain-des-Près, St. Emmeram, Zurychu czy Uppsali), poinformował także o takim egzemplarzu znajdującym się w zbiorach puławskich Czartoryskich, a wcześniej należącym do Tadeusza Czackiego. Był to pergaminowy Ewangeliarz, w którym tekst Ewangelii został zapisany złotem, a rejestr srebrem; ponadto zawierał on „obrazki w smaku greckiego kościoła”¹⁰. Jest to oczywiście informacja o tzw. Złotym kodeksie puławskim z drugiej połowy XI w., przechowywanym obecnie w zbiorach Biblioteki Czartoryskich w Krakowie (sygn. 1207 IV). Wiele uwagi poświęcił autor przedstawieniu środowiska pisarzy oraz formom książek w starożytności (tablice drewniane, zwój, kodeks), często jednak sięgając po przykłady późniejsze, np. wspominając o kodeksach, pisał o księgach mocowanych do pulpitu łańcuchami (katenatach). Przywoływał w tym kontekście tzw. rękopis Twardowskiego z Biblioteki Jagiellońskiej¹¹ oraz bliżej nieokreślone kodeksy ze zbiorów T. Czackiego i Biblioteki Publicznej¹².

⁸ Zob. E. Maruszką, J. Puchalski, [w:] *Łukasz Gołębiowski...*, s. 69–86.

⁹ Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 25–42.

¹⁰ Tamże, s. 42.

¹¹ Jest to prawdopodobnie rękopis z *Liber viginti artium* Pawła z Pragi, nazywany księgą Twardowskiego – Kraków, Biblioteka Jagiellońska, 257 – zob. J. Muczkowski, *Pauli Paulirini olim Paulus de Praga vocitatus viginti artium manuscriptum librum cujus codex membranaceus in Bibliotheca Universitatis Jagellonicae Cracoviae asservatus Twardovio vulgo tribuitur*, Kraków 1835; J. Danka, A. Nowakowski, J. Szymczak, *Militaria w «Liber viginti artium» Pawła z Pragi czyli tzw. Księdze Twardowskiego*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1988, nr 1, 36, s. 43–59.

¹² Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 48.

Zależność między pracą M. Denisa a wykładem Ł. Gołębiowskiego jest znacząca – w wielu miejscach jest to wręcz tłumaczenie tekstu niemieckiego; co więcej, możemy określić, że Gołębiowski korzystał z wydania drugiego z 1795 r. Przykładem niech będzie fragment dotyczący wynalezienia pisma:

<p>M. Denis, <i>Einleitung in die Bücherkunde</i>, Th. 1, 2. Ausg., Wien 1795, s. 28–29.</p>	<p>Ł. Gołębiowski, <i>Kurs bibliografii</i> – rękopis, s. 27–28.</p>
<p>Lassen Sie und ist von den Erfindern dieser Schreibarten etwas sagen.</p> <p>Die kyriologische ist so alt, als das Menschengeschlecht. Die ältesten Aegyptier, Phönicier, Chineser, selbst Griechen scheinen sie ausgeübt zu haben, die ihr Γραφειν sowohl für Malen, als Schreiben brauchten. Von der symbolischen zeugt Tacitus: Primi per figuras animalium Aegyptii sensa mentis affingebant (Annal. L. XI. c. 14). Ein Beyspiel: Zu Diospel in einem Tempel war die Figur eines Kindes, eines Greisen, eines Habichts, eines Fisches und eines Krokodils eingehauen. Das Kind bedeutet die Geburt, der Greis den Tod, der Habicht Gott, der Fisch den Hass, und das Krokodil die Unverschämtheit. Man las also: O ihr, die ihr gebohren werdet und sterbet! Gott hasset die Unverschämtheit (Clem. Alex. Stromat, L. V). Als die Griechen Aegypten zu besuchen anfiengen, bekam diese Schreibart von ihnen den Namen der hieroglyphischen von ἱερος heilig und γλυφειν eingraben, einhauen, weil sie nach eingeführter alphabetischen aus dem Gebrauche des Volkes gekommen, und nur noch den Priestern geläufig war, die nach der alten Weisen Gewohnheit Geheimnisse damit machten. Daher theilet Herodot im II. und Diodor im III. B. die schriftformen der Aegyptier in gemeine (δημοτικα oder δημοδη) und in heilige (ἱρα oder ἱερα) [...].</p>	<p>Wynalazcy pisma.</p> <p>Kyriologiczne pismo zapewne tak jest dawne jak ród ludzki. Używali go: Egipcjanie, Fenicyjczycy, Chińczycy i Grecy nawet.</p> <p>Symbolicznym, jak mówi Tacyt: primi per figuras animalium Aegyptii sensa mentis effingebant. Ann. l. q. c. 14.</p> <p>Tak w świątyni Dyaspolis był wizerunek: dziecięcia, starca, jastrzębia, ryby i krokodyla. Dziecię początek życia, starzec śmierć oznacza, jastrząb Boga, ryba nienawiść, krokodyl bezwstydnosc.</p> <p>Czytano więc: wy! którzyście się urodzili i umierać musicie, Bóg nie cierpi bezwstydu, Clem. Alex. stromat. l. 5. Gdy Egipt odwiedzać poczęli Grecy, pismo to hieroglificznem, od ἱερος s. hieros święty, γλυφειν s. glyfein, ryć, wsiekać.</p> <p>Po wprowadzeniu alfabetycznego pisma, hieroglificzne przestało być w używaniu ludu, zachowali je kapłani tylko, a mędrcomie dawnych obyczajem, działali z tego jak największą tajemnicę. Herodot w 2, Diodor w 3 księdze dzieli pismo Egipcjan dwojako: na pospolite i święte [...].</p>

Oczywiście zapożyczenia, nawet tak dalekie, dotyczyły głównie wątku historii książki i pisma w starożytności i we wczesnym średniowieczu. Niektóre partie tekstu Denisa Gołębiowski przerabiał i skracał, wykorzystując jednak niemal wszystkie odwołania do źródeł starożytnych (np. Pauzanasz) i opracowań nowożytnych (np. Montfaucon) dokonane przez M. Denisa. Własnym wtrętem Gołębiowskiego w tej części jest fragment dotyczący ziem polskich w okresie przedchrześcijańskim (*Lechia, czyli Polska przed wprowadzeniem chrześcijaństwa*)¹³. Autor przywołał pojęcie „czasów bajecznych”, podkreślając jednak, jak ważne jest zbadanie wszystkich informacji na ten temat, co umożliwi wnioskowanie o podstawach i rozwoju poszczególnych ludów (narodów). Przeświadczony o wyższości „Lechitów” nad innymi ludami pod względem kultury i „oświecenia” autor próbował zilustrować to przekonanie, sięgając do praktyk kultury – jak byśmy dzisiaj określili – oralnej, np. obrzędów odbywanych na Łysej Górze, gdzie „w dni uroczyste zbierało się stado Boże [sic!], z dziewiczej góry zstępowały młode z czasem wojowników oblubienice, z miejsc sobie właściwych rycerze, sędziwi starcy i matki prowadzące dzieci, wśród śpiewów postępowali ku horodyszczom, rajgrodom lub na miejsca wiecznego spoczynku ich przodków”¹⁴. Autor podkreślał znaczenie badań opowieści ludowych – podań (*klechdy*) i pieśni, które – i tylko one – mogły przekazywać przez pokolenia „czyny i zdania przodków”. Gołębiowski zdaje się krytykować chrześcijaństwo za zniszczenie tego świata: „wprowadzona wiara chrześcijańska przez naganną gorliwość przynoszących ją, kruszyła lub pogrążała w nurtach czczone przedtem bóstwa”¹⁵. Ponadto autor postulował stworzenie mapy miejsc (wiosek, uroczysk itp.), które miały określone znaczenie w tradycji, przy czym pierwszorzędne znaczenie miały mieć źródła ustne. Jako przykład badacza, który wykorzystywał tego typu źródła, Gołębiowski przywołał postać Zoriana Dołęgi-Chodakowskiego, zbierającego pieśni, obyczaje, przesady i zabawy ludowe. Cały ten fragment – łącznie z krytyką chrześcijaństwa – został zresztą oparty przede wszystkim na pracy właśnie Dołęgi-Chodakowskiego opublikowanej w 1818 r.¹⁶ Gołębiowski stwierdzał ubóstwo wiedzy na temat Polski przedchrześcijańskiej i przestrzegał przed przedwczesnym budowaniem hipotez badawczych („zbierając wszakże fakta, unikajcie wczesnego stworzenia systematów”¹⁷), opartych na zbyt nikłych przesłankach;

¹³ Tamże, s. 49–63.

¹⁴ Tamże, s. 51–52.

¹⁵ Tamże, s. 57–58.

¹⁶ Z. Dołęga-Chodakowski (właśc. Adam Czarnocki, 1784–1825), autor pracy: *O sławiańszczyźnie przed chrześcijaństwem* (wyd. 1 – 1818) – zob. Z. Dołęga-Chodakowski, *O Sławiańszczyźnie przed chrześcijaństwem oraz inne pisma i listy*, oprac. i wstępem opatrzył Julian Maślanka, Warszawa 1967.

¹⁷ L. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 61.

sugerował, że tworzenie takich hipotez umożliwią dopiero odkrycia archeologiczne, najlepiej ze znaleziskami „pamiętek z napisem”.

Druga część – *O piśmiennictwie i książkach do odrodzenia się nauk* – także została oparta w części ogólnej na tekście Michaela Denisa. Na podstawie doświadczenia rękopiśmienniczego autora, można byłoby się spodziewać, że oryginalny wkład Gołębiowskiego rozpocznie się od podrozdziału o rękopisach¹⁸. Tymczasem autor – przedstawiając rękopisy starożytne i wczesnośredniowieczne – ponownie podążył śladami Michaela Denisa, tłumacząc odpowiednie fragmenty z języka niemieckiego, w niektórych miejscach dokonując skrótów, w innych wplatając w swój tekst nawet treść zamieszczonych tam przypisów¹⁹.

Siłą rzeczy, Gołębiowski musiał samodzielnie opracować partie tekstu dotyczące rękopisów w Polsce. Rozpoczął zresztą swój wywód od wątku osobistego, który warto zacytować w całości, gdyż rzuca on światło nie tylko na doświadczenia zawodowe autora, ale także na swoistą formę autoreklamy:

Od 18 roku życia trawiąc wiek mój przy Tadeuszu Czackim, powierzony mając sobie zwierzchni dozór tworzących się jego zbiorów, kiedy pozyskanie i przepisywanie historycznych rękopismów, naszej tyczących się ojczyzny, usiłowaniem jego było najgorętszym, otrzymałem wstęp do biblioteki Załuskich, do publicznego i sekretnego archiwum koronnego, do metryki litewskiej. Z Czackim zwiedzałem klasztory, ich księgarnie. Przez 28 lat opisałem systematycznie, ogółowo i szczegółowo 1550 foliałów po większej części rękopiśmiennych poryckiej biblioteki. Po nieodżałowanym zgonie dobroczyńcy mego, jeszcze lat 5 poświęcałem słabe me zdolności, nabywcy zbiorów Czackiego, ks. Adamowi Czartoryskiemu. W puławskiej dawnej bibliotece ujrzałem 500 nowych rękopismów, w świątyni Sybilli i gotyckim domku 200 z okładem ich uporządkowałem, dając do nich opisy. Posłany do Królewca rozpatrzyłem się nieco w sekretnym archiwum królewieckim, po krzyżakach pozostałem, tyle styczności z nami w długiej lat kolei, mającym, zawarłem układ o przepisywanie, wskazałem, co do objaśnienia dziejów naszych przydatnym być mogło. Dziś, przy bibliotece publicznej z szczątków klasztornych powstałej, umieszczony; nie spisane zastawszy rękopisma, do nich rzuciłem się naprzód. Nie skończyłem jeszcze tej pracy, wszakże śmiem pochlebić sobie, że nieco z rękopiśmiennictwem naszym jestem obeznany: wiek cały nad tem się mozołąc i zdrowie przez zbyt może wielką w tej mierze usilność postradawszy, samem doświadczeniem, czytaniem dzieł o tym przedmiocie traktujących, nabyłem cokolwiek wprawy w ich rozpoznawaniu, opisywaniu, korzystaniu z nich

¹⁸ Tamże, s. 89–98.

¹⁹ Tamże, s. 89–98; odpowiedni fragment oryginalny: M. Denis, *Einleitung...*, Th. 1, s. 207–223.

i przygotowywaniu tej korzyści dla innych. Wprawdzie więcej mnie dotąd historyczne manuskrypta, jak teologiczne zajmowały, teraz i na te przyszła dla mnie kolej. Nie pod względem bibliograficznym jedynie przychodziło zajmować się nimi, wszakże z notat starannie gromadzonych, z zatrudnień obecnych, łatwo mi było skupić i uszykować w tym sposobie równie, moje wyobrażenia i jakiegokolwiek wiadomości. Owoc tych trudów i spotrzeżeń nad rękopismami w Polszcze, wam przynoszę²⁰.

Przedstawiając historię kultury rękopiśmiennej w Polsce, Gołębiowski przyjął założenia zaproponowane przez Joachima Lelewela w drugim tomie *Bibliograficznych ksiąg dwoje*²¹. Zacerpnął stamtąd schemat podziału kultury piśmiennej Polski na pięć epok; były to: 1. *Wzrost czyli początek widoczny rękopiśmiennictwa od roku 1000 do 1350*, 2. *Pomnożenie rękopismów od 1350 do 1500* (lub: *stan jego świetny, czyli obfitsze mnożenie się rękopismów*), 3. *Pomnożenie bibliotek księgami drukowanymi od 1500 do 1650 roku*; 4. *Zaniedbanie i podupadnienie od 1650 do 1750* oraz 5. *Wzmagające się ożywienie od 1750 r.* Wypełnienie tego schematu było już autorskim pomysłem Gołębiowskiego. Samo piśmiennictwo podzielił autor na trzy obszary: *religijne, obywatelskie (cywilne)* oraz *szkolne*, gdyż były to – jego zdaniem – cechy ogólne, wyróżniające określone zbiory²². W części dotyczącej piśmiennictwa religijnego autor podkreślił znaczenie zakonów w rozwoju kultury piśmiennej, choć nie szczędził słów krytycznych, będących raczej odzwierciedleniem światopoglądu autora niż rzetelnym zreferowaniem stanu wiedzy. Warto zacytować fragment, który rzuca światło na wywód autorski:

Benedyktyni w Polszcze nie wyrównywały uczonością, zagłębianiem się, wielkością przedsięwzięć i wytrwałością w pracy francuskim. Nie tyle uczonych, byle żarliwych, dość było posyłać w te odległe strefy, pomiędzy ową dziczą nieokrzesaną. Nawracanie, stawianie kościołków, klasztorów, lepsze pól uprawianie, zakładanie ogrodów, a przytem dzienne i nocne modły, posługi chrześcijańskie, zajmowały ich życie materyalnie, duchownie, a nigdy prawie umysłowo, scyntyficznie. Wyłączam z tego mnichostwa ogółu wielebnych opatów i tych, którym powierzano diecezje, którzy do boku monarchów powołani, miewali sobie poruczane i polityczne działania. Ci z wyższą kulturą i użyteczniejszymi stawać się mogąc, wychodzili z tej strefy, porzucali chwilowo albo na zawsze mnichowstwo, zakonność i duch władający nią, przechodzili w zawód obywatelski i sprostać mu zdoływali. Gwiazdy to były, luminarze swych zgromadzeń, wznoszące się wysoko, błyszczące jasno [...] ²³.

²⁰ Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 101–102.

²¹ Zob. J. Lelewel, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, t. 2, Wilno 1826, s. 80.

²² Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 5, 104.

²³ Tamże, s. 105–106.

Widoczna niechęć do duchowieństwa polskiego połączona została z obwianianiem duchownych o bezpowrotne zniszczenie kultury przedchrześcijańskiej (cytując autora: „religijny to najazd, zawojowanie duchowne, z wyplenieniem całej przeszłości umysłowej”), co zresztą widoczne było także we wcześniejszych partiach tekstu. W dalszej części Gołębiowski zdefiniował kategorie tekstów religijnych, od Pisma Św. po komentarze biblijne, dzieła teologiczne, filozoficzne i kaznodziejskie pisane w języku łacińskim. O ile posługiwał się raczej typami tekstów, to jednak podał w przypisie imiona kilkunastu autorów, jego zdaniem polskich (ale w rzeczywistości także pojedynczych czeskich), które ewidentnie znalazł w rękopisach. Byli to Mateusz z Krakowa, Stanisław ze Skarbimierza, Grzegorz z Mysłowic (*de Myszłowicze alias de Zawada*), Jakub z Paradyża (*Jac. de Paradiso abbas mogil.*), Mikołaj Wigandi z Krakowa (*Nic. Vigand de Cracovia dec. premis.*), anonim (*Anonimus Polonus*), Maciej z Legnicy (*Mathaeus* (sic!) *de Legnitz vel de Lipnicza*), Stanisław z Bodzentyna (*Stan. de Bodzanczyn*), Hieronim Jan Sylwan z Pragi (*Silvanus Polonus*), Peregryn z Opola (*Peregrinus alias de Beytony vel de Bentova, gente Polonus*), Paweł z Zatora (*Paulus de Zator*), Mikołaj z Błonia (*Nic. de Blonie*), Jan ze Słupcy (*Joh. de Słupcza*), Marcin przeor łysogórski (*Mart. prior calvomon.*), bakałarz Jan ze Straszyc (*Joh. de Strasicze bacc.*), Jan Elgot (*Joh. de Elgoth*), Mikołaj Łukasz z Wielkiego Koźmina, Stanisław proboszcz miechowski²⁴. Gołębiowski podkreślał, że w zakonach odnaleźć można także teksty historiograficzne („małe kroniki”) i prawnicze, które stanowiły, zdaniem autora, część „rękopiśmiennictwa obywatelskiego”, jakkolwiek nie odnosiły się one do spraw polskich, lecz – jak w wypadku tekstów prawniczych – do prawa ogólnego: rzymskiego i kanonicznego. Do grupy „rękopiśmiennictwa cywilnego czyli obywatelskiego” Gołębiowski zaliczył źródła aktowe: przywileje królewskie i możnowładców, różnego typu ugody, z reguły pisane na pergaminie. Opierając się na pracach Tadeusza Czackiego oraz Walentego Skorochód Majewskiego zwrócił uwagę na archiwalia królewskie i książęce, akta ziemskie i grodzkie oraz archiwum Radziwiłłowskie i T. Czackiego, przytaczając nawet treść najstarszych dokumentów²⁵.

²⁴ Tamże, s. 108. W wypadku Mikołaja Łukasza z Wielkiego Koźmina doszło do zbitki dwóch osób: Mikołaja z Wielkiego Koźmina – benedyktyna świętokrzyskiego z Łukaszem z Wielkiego Koźmina – autorem popularnej w XV w. postylli.

²⁵ Zob. T. Czacki, *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 Roku wydanem*, t. 1–2, Warszawa 1800; W.S. Majewski, *Rzecz o archiwach*, „Roczniki Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk” 1812, 8, cz. 1, s. 190–208. Walenty Skorochód Majewski był autorem jeszcze jednej rozprawy poświęconej analizie źródeł aktowych, jak się wydaje niewykorzystanej przez Ł. Gołębiowskiego – zob. W.S. Majewski, *Rzecz o sztuce Dyplomatycznej, czyli umiejętności rozpoznawania i oceniania Dyplomatów i rękopisów*, „Roczniki Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk” 1817, 10, s. 113–140.

W trzeciej grupie – „rękopiśmiennictwa szkolnego” Gołębiowski scharakteryzował wyłącznie księgozbiór Uniwersytetu Krakowskiego. Do tego nurtu zaliczył komentarze do tekstów sporządzone przez Jana Dąbrówkę (komentarz do kroniki Wincentego Kadłubka), ale także błędnie, łącząc z krakowskim środowiskiem uniwersyteckim, komentarze i noty sporządzone przez Stanisława z Mstowa czy Stanisława z Wojczyc²⁶. Natomiast krytycznie oceniał aktywność edukacyjną klasztorów i szkół kościelnych, której wytworem było także „rękopiśmiennictwo szkolne” – z obowiązku podał, że teksty klasyczne i „encyklopedie” zawierające obok teologicznych także treści filozoficzne czy historyczne (być może miał na myśli późnośredniowieczne *summae*) były obecne w instytucjach kościelnych, lecz zaznaczył, że „barwa dzieł” była „pospolicie mnichowska”.

Bodaj najważniejszą częścią wykładu były, oparte na własnych doświadczeniach, spostrzeżenia Gołębiowskiego, które można zaliczyć do propedeutyki rękopisoznawstwa. Już we wstępie autor określił plan tej części. Praktyczny charakter miały mieć tablice przedstawiające krój pisma gotyckiego (*alfabet gotycki okrągły, podłużny oraz wszelkie inne charaktery*), podobizny pism, zwłaszcza zawierających podpisy władców polskich (13 tablic), charakterystyka ogólna rękopisów Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim, zasady stosowanych w rękopisach abrewiacji z przykładami, wreszcie metody ustalania daty powstania rękopisu i jego autentyczności. Istotną rolę w określaniu czasu powstania odgrywać miały zestawienia: osobowe – pisarzy, iluminatorów, intro-ligatorów i właścicieli oraz wykaz cen rękopisów. Na końcu tej części znajdować się miały odpisy najdawniejszych zabytków języka polskiego: modlitw, pieśni, wierszy, tłumaczeń wyrazów łacińskich i listów, odnalezionych w rękopisach²⁷. Od razu trzeba zaznaczyć, że ten ambitny plan nie został do końca zrealizowany, zabrakło bowiem, poza jedną tablicą, podobizn alfabetu oraz – najcenniejszych z dzisiejszej perspektywy – wypisów źródłowych z tekstami polskimi.

W głównej partii podręcznika, naszkicowanej w projekcie, autor zwrócił uwagę na zapis tekstów, podkreślając – niesłusznie – dominację na terenach polskich pisma gotyckiego (określanego w rękopisie jako „charakter gocki”) do XVII w. włącznie, jakkolwiek z odmianami właściwymi dla każdego stulecia²⁸. Zamieszczona w rękopisie tablica z podobiznami liter alfabetu „gockiego okrągłego” miała ułatwić rozczytanie tekstu. Problem jednak w tym, że ukazane tam litery nie odzwierciedlają jednego typu pisma, lecz reprezentują typ liter majuskułnych od uncjały i kapitały kwadratowej do szesnastowiecznego kształtu czcionek drukarskich. W przeciwieństwie do liter, zawarte również w tabeli odwzorowanie cyfr arabskich trafnie oddaje piętnastowieczny sposób zapisu. W celu zilustrowania różnego typu pism do rękopisu dołączono dwanaście (z zapowiadanych trzy-

²⁶ Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 119–120.

²⁷ Tamże, s. 5.

²⁸ Tamże, s. 121.

nastu) tablic z 42 podobiznami fragmentów dokumentów (zawierających tekst od inwokacji po intytulację oraz formułę datacyjną, a w wypadku niektórych dokumentów nowożytnych – także podobiznę podpisu królewskiego i formułę relacyjną) wystawionych przez władców polskich (od Leszka – prawdopodobnie syna Bolesława Kędzierzawego, do Stanisława Augusta). Zabieg ten, jakkolwiek uzasadniony z punktu widzenia nauki czytania dawnego pisma, wskazuje jednak na brak rozróżnienia między rękopisami „bibliotecznymi” a źródłami aktowymi. Gołębiowski nie dostrzegał – jak wielu mu współczesnych – tej różnicy, w konsekwencji terminy *rękopism*, *autograf* oznaczały po prostu teksty rękopiśmienne. Gołębiowski podążał tu za autorami, z których prac korzystał, np. w literaturze niemieckiej rozróżniano, choć niekonsekwentnie, pismo książkowe (*Bücherschrift*), jako bardziej staranne od dyplomatycznego (*Diplomenschrift*), a obok tego wyróżniano podstawowe typy pisma właściwe dla konkretnej epoki bez rozróżniania ich zastosowania²⁹. Również niejednoznaczne było stanowisko Joachima Lelewela, który dostrzegając oczywiste różnice formalne między kodeksem a dokumentem, podkreślał wszelako występowanie w nich tego samego typu pisma, zauważał co najwyżej, że w dokumentach wcześniej zaczęła występować kursywa³⁰.

Na kilku kolejnych kartach rękopisu zawarty został „Wypis dostrzeganych skrótów”, czyli zestawienie występujących w rękopisach średniowiecznych skrótów-abrewiacji wyrazów. W metodzie prezentacji Gołębiowski poszedł w ślady Konrada Mannerta, czyli wymienił na początku ogólne zasady skrótów, np. kreska pozioma nad wyrazem na oznaczenia nosówek (m, n) czy 9 na początku wyrazu na oznaczenie com-, con-, zaś na końcu na oznaczenie -us³¹. Następnie zaprezentował skrócenia wyrazów, od największych (pojedyncze litery z odpowiednim symbolem na oznaczenie wyrazów od a^d – *aliud*, a[?] – *autem*), do najmniejszych skrótów w postaci kilku liter, np. *x’anus* – *christianus*. Trudno wskazać bezpośrednie źródło, z którego mógł czerpać Gołębiowski podczas sporządzania tego zestawienia. Nie korzystał on, jak się wydaje, z opracowania, autorstwa Johanna Ludolfa Walthera z 1745 r.³², uznanego np. przez Lelewela za podstawowe. Gołębiowski nie wykorzystał w tej partii również podręcznika Augusta Friedricha Pfeiffera, do którego odwoływał się w kolejnej części dotyczącej metod datowania rękopisu.

²⁹ Zob. np. F.A. Ebert, *Zur Handschriftenkunde*, Leipzig 1825, s. 40n.

³⁰ J. Lelewel, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, t. 2, s. 43–44.

³¹ K. Mannert, *Miscellanea meist Diplomatischen Inhalts*, Nürnberg 1795, s. 1–8 po s. 42 (z osobną paginacją).

³² J. Lelewel, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, t. 2, s. 24. Właściwy tytuł tego interesującego leksykonu abrewiacji (z podobiznami) to J.L. Walther, *Lexicon diplomaticum, abbreviationes syllabarum et vocum in diplomatibus et codicibus a seculo VIII. ad XVI. usque occurrentes exponens, iunctis alphabetis et scripturae speciminibus integris, studio...*, cum praefatione I.H. Lungii, t. 1–2, Gottingae 1747 (korzystaliśmy z wydania jednotomowego: 1752).

Część poświęcona dacie: *Jak poznawać daty rękopismów, ich autentyczność?* stanowi w znacznej części tłumaczenie dzieła Pfeiffera. Gołębiowski zamieścił tam wskazówki dotyczące wybranych cech rękopisów z oznaczeniem czasu ich występowania, a mianowicie: materiału piśmiennego (np. *papyrus egipski* – V–poł. XI w.; *księgi w tablicach woskiem naciąganych* – V–pierwsza poł. XIV w.; *pergamin* – V–XVI w.) cech rękopisu (np. *liniowanie stylem* – V–XIII w., *olówkiem, atramentem* – XI–XIV w., *czerwono* – XI–XV w.), cech pisma (np. *księgi małymi i wielkimi [literami] cokolwiek przymieszanymi i z kursywą* – V–X w., *podłużne pismo* – VI–XIII w.), stopnia występowania abrewiacji (*skróceń niewiele* – V–IX w., *liczba wzrasta* – X–XII w., *liczba wielka mnogość* – XIII–XV w.), występowania cyfr rzymskich i arabskich (z rozróżnieniem: w Europie – poł. X–XVI w. i w Polsce – XIV–XVI w.), cech poszczególnych liter (s. 136–138). W konsekwencji mamy do czynienia ze swoistym algorytmem postępowania badawczego, w którym stwierdzenie występowania kombinacji określonych cech miało umożliwić datowanie konkretnego zabytku z dokładnością do połowy stulecia (od V do XVI w.). Pfeiffer wyróżnił dwa obszary ogólne (*allgemeine Kennzeichen*) analizy: zewnętrzne (np. materiał piśmienny, liniowanie) i wewnętrzne, czyli typ pisma oraz cechy szczególne poszczególnych liter³³. Ponadto wyodrębnił cechy szczególne (*besondere Kennzeichen*) pisma i w układzie chronologicznym (według stuleci, od IX do XV w. – było to rozwiązanie przejęte, i to dosłownie, z kolei przez Joachima Lelewela³⁴). Prawdopodobnie podobnie miał zamiar postąpić Gołębiowski, który w swoim rękopisie zamieścił sam nagłówek: *Objaśnienie niektórych znaków i wyrazów, w opisanu graficznych punktów* (s. 139), bez tekstu.

W kolejnych częściach Gołębiowski zajął się przedstawieniem pisarzy, zlecniodawców oraz kolofonów. Jest to fragment z dość krótkim wstępem teoretycznym; po którym autor zamieścił wykaz kopistów, uznając, że: *kiedy wiemy przepisywacza, dojdziemy czasu, w którym pisana księga*³⁵. Wykaz ten, w porównaniu z analogicznym, również opartym na materiale warszawskim, ale sporządzonym wcześniej przez Joachima Lelewela, został znacznie wzbogacony do blisko 300 imion kopistów z oznaczeniem roku przepisywania³⁶. Równie cenne jest zestawienie kilkudziesięciu kolofonów – tekstów zamieszczanych przez kopistów pod przepisany tekst, które Gołębiowski określał mianem *klauzule*, a które pogrupował, w zależności od poruszanej w nich tematyki, w 23 grupy, od podkreślania trudu pisarskiego po żarty – koncepty, niektóre w języku polskim. Znaczenie kolofonów jako najdawniejszych zachowanych zabytków języka rodzimego (*narodowego*) podkreślał zresztą Gołębiowski, zapowiadając – co niestety nie

³³ Zob. A.F. Pfeiffer, *Ueber Bücher-Handschriften*, Erlangen 1820, s. 216–219.

³⁴ Zob. tamże, s. 219–223; J. Lelewel, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, t. 2, s. 46–48.

³⁵ L. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 140.

³⁶ Zob. J. Lelewel, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, t. 2, s. 87–89, przyp. 1.

zostało zrealizowane – zebranie i edycję tekstów polskich z rękopisów³⁷. Niejako przy okazji autor podał także, wypisane z rękopisów warszawskich, informacje o zleceniodawcach, nabywcach rękopisów, iluminatorach, introligatorach, cenach rękopisów, darowiznach czy zastawianiu kodeksów. Wtrętem wydaje się być kolejny fragment tekstu, dotyczący analizy autentyczności, a więc odnoszący się do dokumentów, w którym autor analizuje pokrótce różnice między oryginałem i transumptem³⁸.

W dalszym wywodzie autor przedstawił dzieje bibliotek – rozpoczynając od największych i najstarszych nowożytnych księgozbiorów europejskich, a następnie charakteryzując pokrótce niektóre biblioteki polskie. Wśród nich bliżej przedstawił księgozbiory znane mu z autopsji: kolekcję porycką Tadeusza Czackiego, która trafiła do biblioteki puławskiej Czartoryskich, oraz zbiory Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim. W obu wypadkach podał nie tylko dane liczbowe dotyczące wielkości księgozbiorów, ale także zaprezentował najcenniejsze, ze względu na czas powstania lub walory estetyczne, rękopisy (zob. Aneks nr 1, nr 2).

I tak, przy opisie biblioteki poryckiej Tadeusza Czackiego, doskonale poinformowany Gołębiowski podał zestawienie liczbowe zbioru rękopisów, przewiezonego do Puław, rozróżniając źródła aktowe powstałe za panowania poszczególnych władców polskich (przed Zygmuntem I, od Zygmunta I do Stanisława Augusta), źródła rachunkowe oraz kolekcje Jabłonowskiego (2892 rękopisów w 52 tomach), Czackiego (1680 rękopisów w 19 tomach) i kolekcje tematyczne: teologiczne (345 rękopisów w 98 tomach), historyczne (4222 rękopisy w 123 tomach), prawnicze (58 rękopisów w 26 tomach), literackie (45 rękopisów w 45 tomach), matematyczne (6 rękopisów w 6 tomach), lekarskie (23 rękopisy w 7 tomach), alchemiczne (16 rękopisów w 3 tomach), filozoficzne (2 rękopisy w 2 tomach), „gospodarskie” (1 rękopis), wojskowe (7 rękopisów w 7 tomach), ponadto rękopisy obce (119 rękopisów w 29 tomach), chińskie, tureckie i arabskie (22 rękopisów w 22 tomach). Łącznie porycka kolekcja rękopisów liczyła 1558 woluminów, obejmujących 146 758 rękopisów³⁹.

Z kolei przy charakterystyce biblioteki puławskiej Gołębiowski podał, że w 1824 r. (a więc po zakupie zbiorów poryckich Czackiego) liczyła ona 1972 woluminy rękopiśmienne oraz ok. 200 kolejnych w świątyni Sybilii i Domku Gotyckim, czyli łącznie niemal 2200 woluminów⁴⁰.

³⁷ Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 163.

³⁸ Tamże, s. 162–163.

³⁹ Tamże, s. 288–289; zob. też J. Kaliszuk, *Codices deperditi...*, t. 1, s. 67–69. Pod terminem „rękopis” Gołębiowski rozumiał pojedynczy tekst zawarty w kodeksie rękopiśmiennym, nie zaś – jak obecnie – jednostkę rękopiśmienną, obejmującą jeden lub więcej woluminów.

⁴⁰ Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 328.

Istotne dane zebrał Gołębiowski przy okazji opisywania Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim. W znakomitej większości kodeksy tam się znajdujące pochodziły z księgozbiorów kościelnych przejętych po kasacie klasztorów w 1819 r. O rozmiarach tej akcji pisano już wiele, dość wspomnieć, że w wyniku działalności Samuela Bogumiła Lindego w Bibliotece Publicznej przy UW znalazło się łącznie blisko 42 000 woluminów druków oraz 938 rękopisów⁴¹. Jeżeli dodamy także informacje podane przez samego Gołębiowskiego o książkach zabranych z klasztorów nieobjętych kasatą w 1819 r.: klasztor bernardynów w Opatowie (413 druków, 18 rękopisów), klasztor dominikanów w Sandomierzu (220 druków), nieokreślone klasztory i kościoły z Kalisza (3567 druków, 13 rękopisów), klasztor bernardynów w Przyrowie (307 druków), klasztor dominikanów w Piotrkowie (691 druków) oraz klasztor franciszkanów tamże (582 druki, 18 rękopisów), to powstały zbiór liczył 47 413 książek drukowanych oraz 987 rękopisów⁴². W innym miejscu Gołębiowski pisał, że w trakcie pracy w Bibliotece Publicznej opracował 1010 rękopisów, a „zostawało do opisania już nie tak starożytnych 508”⁴³. Cały ten zbiór został wywieziony w ramach represji po powstaniu listopadowym do Petersburga, gdzie stał się częścią Cesarskiej Biblioteki Publicznej. Niemal sto lat później, na mocy traktatu ryskiego, część księgozbioru została zwrócona Polsce i z czasem znalazła się w zbiorach Biblioteki Narodowej. W 1944 r. księgozbiór ten z najcenniejszymi zabytkami – rękopisami, został zniszczony przez Niemców. Z bogatego księgozbioru dawnej Biblioteki Publicznej ocalało raptem 19 rękopisów średniowiecznych⁴⁴.

W innym miejscu, przy okazji charakteryzowania układu książek w bibliotekach, Gołębiowski podał zestawienie rękopisów biblioteki Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk na 1827 r. W księgozbiorze znajdowało się 41 rękopisów teologicznych, 42 – filozoficzne, 12 – medycznych (*lekarskich*), 31 – dotyczących prawa i polityki, 97 – z zakresu nauk i sztuk pięknych oraz 136 rękopisów dotyczących rzeczy polskich⁴⁵. W sumie 359 woluminów, z czego jednak nie wiadomo, jaką część stanowiły rękopisy średniowieczne.

Po opisanii rozwoju historycznego Gołębiowski przeszedł do części dotyczącej organizacji biblioteki, od jej założenia, poprzez uporządkowanie, użytkowanie i pomnażanie księgozbioru, podążając tym samym tropem wyznaczonym przez Joachima Lelewela.

⁴¹ Zob. J. Kaliszuk, *Codices deperditi...*, t. 3, s. 573–574.

⁴² Zob. Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 333–335.

⁴³ Zob. tamże, s. 425.

⁴⁴ Szerzej o tym zob. J. Kaliszuk, *Codices deperditi...*, t. 1, s. 178–196.

⁴⁵ Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 389; zob. też J. Kaliszuk, *Codices deperditi...*, t. 1, s. 70–77 (tamże literatura).

Metoda opisywania rękopisów średniowiecznych

Opis metody opisywania rękopisu został zamieszczony w części zatytułowanej: *Praca moja nad rękopismami biblioteki publicznej warszawskiej*⁴⁶. Nasuwa się oczywista analogia z rozdziałem w książce Lelewela pt. *Stan biblioteki przy Uniwersytecie Warszawskim*⁴⁷. Podkreślić jednak należy, że fragment ten to efekt doświadczeń Gołębiowskiego nie tylko z pracy w Bibliotece Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim. Jak wspomniano wyżej, niemal całe swoje życie Gołębiowski poświęcił rękopisom, z czasem zyskując opinię fachowca, z którym liczyli się najwybitniejsi uczeni polscy tego okresu – wysoko oceniali kompetencje Gołębiowskiego jako rękopiśmiennika, korzystając zresztą z udostępnianych przezeń notatek i wypisów z rękopisów, między innymi Joachim Lelewel czy Wacław Aleksander Maciejowski⁴⁸. Również w późniejszych czasach doceniano wkład pracy Gołębiowskiego; Helena Kozerska określiła tego bibliotekarza jako „doświadczonego rękopiśmiennika”, który posługiwał się wypracowaną przez siebie metodą, a mianowicie odnotowywał na kartach ochronnych lub odrębnych kartkach zawartość kodeksu, w mniejszym stopniu zajmując się pochodzeniem rękopisu⁴⁹. Do tej pory jednak o metodzie tej można było wnioskować wyłącznie na podstawie efektów – czyli właśnie owych wpisów i kartek, na których widniał – obok opisanej zawartości – także numer karty. *Nota bene*, numer ten służył przez pewien czas jako sygnatura (z adnotacją G) w Cesarskiej Bibliotece Publicznej w Petersburgu, a obecnie jest to jedyny dowód na pochodzenie rękopisu z Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim.

Gołębiowski rozpoczął swój wywód od stwierdzenia, że opisał 1010 rękopisów, co oznacza, że – o ile założymy, że opracowywał je w przeciągu niespełna roku pracy w charakterze bibliotekarza – musiał charakteryzować średnio po co najmniej trzy rękopisy dziennie.

Każdy kodeks został zaopatrzony w kartkę zawierającą: numer bieżący, zawartość (autor i tytuł tekstów), ponadto informacje o oprawie, formacie, materiale piśmiennym, kopistach, właścicielach, piśmie oraz zdobnictwie. Gołębiowski wynotowywał także na nich treść kolofonów oraz zabytków języka polskiego (np. modlitwy, tłumaczenia wyrazów łacińskich), wreszcie noty historiograficzne. Kartki te służyły jako podstawa do katalogu chronologicznego (według czasu powstania rękopisów) oraz – co nie zostało zrealizowane – do katalogu alfabetycznego dzieł oraz katalogu rzeczowego.

⁴⁶ Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 425–496.

⁴⁷ J. Lelewel, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, t. 2, s. 339–419.

⁴⁸ Zob. tamże, t. 1, s. 153; W.A. Maciejowski, *Pamiętniki o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian, jako dodatek do Historii prawodawstw słowiańskich przez siebie napisaney, Pamiętnik 1*, Petersburg–Lipsk 1839, s. 8.

⁴⁹ H. Kozerska, *Straty w zbiorze rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie w czasie I i II wojny światowej*, Warszawa 1960 (Prace Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, 2), s. 10.

W tekście Gołębiowski zamieścił wzór takiej karteczki⁵⁰:

217⁵¹. Ręk. parg. i pap. baw. lnia.
R. 1418

Jacobi de Voragine sermones de tempore seu dominicales.
pis. Andrzej kapelan, rękopism koprzywnicki
char. gocki czytelny we 2 kol. litery uncyal. wiek i rubryki czerwone

Folio Gd (oprawa dawna)

W celu lepszej organizacji pracy Gołębiowski przyjął system skrótów opisów poszczególnych elementów rękopisu. Cały opis składać się miał z czternastu elementów:

1. numer bieżący: autor postulował, żeby obok numeru właściwego rękopisu dodawać numer według podziału rzeczowego np. 350/214;
2. format: wyróżnił siedem formatów rękopisów, oznaczonych odpowiednio: F.w. – folio wielkie, F – folio zwykłe, 4 – quarto, 8 – octavo, 12 – duodecimo, 16 – decimo sexto, 32 – trigesimo secundo;
3. liczba kart;
4. materiał piśmienny, z oznaczeniami: par. – pergamin, p. z p. – pergamin z papierem, p.b. – papier bawełniany, p.b.l. – papier bawełniano-lniany, p.l. – papier lniany;
5. w wypadku papieru odnotowane miały być filigrany z odrysami lub odwołaniem do *Bibliograficznych ksiąg dwoje* Lelewela;
6. czas powstania rękopisu: w wypadku datowania przybliżonego trzy oznaczenia na wiek np. XV p. – początek XV w., XV s. – połowa (środek) XV w., XV k. – koniec XV w., daty roczne podawane miały być cyfrą arabską;
7. rodzaj pisma z określeniem stopnia czytelności i estetyki: Rz. – rzymski, G. – gotycki, s.G. – semigotycki, min. – minuta, cz. ncz. – czytelny, nieczytelny, p. – piękny, brz. – brzydki;
8. liczba kolumn tekstu: 1. – jedna, 2. – dwie, 3. – trzy, z obw. – z obwódką (tekst otoczony glosami marginalnymi);
9. liczba wierszy na stronie (w kolumnie tekstu);
10. okoliczności powstania: kopista, miejsce przepisania tekstu, zleceniodawca;
11. zdobnictwo rękopisu: Gołębiowski wyróżnił 10 stopni, w zależności od rodzaju oraz staranności wykonania, od najprostszej rubrykacji (nr 1) po złote

⁵⁰ Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 425.

⁵¹ Liczba 217 nie oznacza numeru karty Gołębiowskiego – pod nr. 217 był rękopis Lat.F.ch.I.231, natomiast opisowi odpowiada kodeks Lat.F.ch.I.149 (nr karty Gołębiowskiego: 97); liczba 217 oznacza w tym wypadku liczbę kart.

- kodeksy pisane srebrem i złotem (nr 10)⁵² i z podaniem informacji czy dekoracja jest kompletna (nied. – niedokończono);
12. Właściciele rękopisu, np. Łysog. – na oznaczenie kodeksów z klasztoru benedyktynów świętokrzyskich lub Siecie. – na oznaczenie rękopisów z klasztoru benedyktynów sieciechowskich;
 13. Stan zachowania: autor zalecał odnotować takie informacje, jak: dobrze zachowany (d.z.), uszkodzony (usz.), zamokły (z.), bez początku (b.p.), bez początku i końca (b.p.k.);
 14. Informacje o oprawie: d.o. – dawna oprawa gładka, d.p. – dawna oprawa z puklami, klamrami itp., d.w. – dawna oprawa z wyciskami.

Zebrane w ten sposób materiały posłużyć miały następnie do sporządzenia katalogów: alfabetycznego oraz przedmiotowego. Gołębiowski zamieścił podobiznę takich zestawień opisów kilkunastu kodeksów, nie stosując jednak swojego systemu konsekwentnie, np. zamieniając kolejność skrótów (o.d. zamiast d.o. dawna oprawa gładka czy nd zamiast nied. – niedokończony) czy stosując inne skróty, niż te, które sam proponował np. „pap. baw. Inia.” zamiast p.b.l. (zob. Aneks nr 3). Można domniemywać, że był to system tworzony *ad hoc* i weryfikowany w praktyce, stąd wynikały te niekonsekwencje. W przypisie pod jedną z tabel Gołębiowski, wydaną w Aneksie nr 3, zamieścił interesującą notę dotyczącą wypisywania incipitów i explicitów tekstów, aktualną do dnia dzisiejszego:

Może kto mniemać, że wypisywanie początku i końca dzieła nie jest potrzebem, i ja tak myślałem; zdawało mi się dogodniej, opuszczać to, w porównywaniu rękopismów z katal. Lefebura⁵³. Lecz w dalszym ciągu pracy przekonałem się, że jedne manuskrypta mają wyrażonego autora, w innych żadnej o nim wzmianki, chociaż dzieło to samo. Jak miło wtenczas z tożsamości początku i końca dociekać pisarza. Ze słów: *Medice cura te ipsum*, któż wprawny nie pozna Mikołaja z Błonia⁵⁴. Są jeszcze rękopisma jednego autora, nie przepisane wiernie i dokładnie, lecz z przemianą szyku ży-

⁵² Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 427–428: „1. litery a capite i rozdziałowe czerwone, 2. litery a capite i rozdziałowe czerwone z takimi rubrykami, kreskami w każdej literze a periodo, 3. litery a capite i rozdziałowe czerwone i niebieskie, albo czerwone i ciemne, 4. litery a capite i rozdziałowe różnych kolorów, 5. litery uncjalne staranniej malowane, 6. litery uncjalne staranniej malowane z dodatkiem floresów na pierwszej karcie, 7. litery uncjalne staranniej malowane z dodatkiem floresów na wielu, albo i wszystkich, 8. litery uncjalne z rysunkiem osób lub zwierząt, 9. litery uncjalne z rysunkiem osób lub zwierząt na dnie złotem lub srebrem, 10. litery pisane srebrem lub złotem na dnie kolorowem”.

⁵³ Właściwie Gerard Lefebvre de Lassus – benedyktyn francuski, który na przełomie XVIII i XIX w., przebywając w klasztorach świętokrzyskim i sieciechowskim, opracował katalogi rękopisów.

⁵⁴ Jest to oczywiście dzieło *Tractatus sacerdotalis de sacramentis* lub *Sacramentale* Mikołaja z Błonia.

wotów, kazań, jak to na samym Jakubie de Voragine postrzegany. Dobrze jest, mając pomienione wskazówki, nie popełniać omyłki w poczytaniu tego dzieła za obce, lecz uznać je tego pisarza, acz przekształcone, w pewnych tylko wyjątkach, albo wypisach bardziej upodobanych szczegółów w zmaconym porządku. Dawszy pierwszeństwo foremnym i oryginalnego toku dziełom, przy wyliczaniu pism jakiego autora i te od pierwotnej odstępujące pomijać się nie mogą. W Lefeburze są życia pisarzy, czy dzieło drukowane, gdzie i które najlepsze wydanie? Biegłemu w teologicznych naukach było to snadniej, mnie z niego tylko wypisywać próżną chlubą, dodawać to przy tylu innych autorach, nadto mozolne, mało użyteczne: usunąć więc to wypadło⁵⁵.

Wraz tabelami kończy się opis metody kodykologicznej Ł. Gołębiowskiego. W dalszej części rękopisu zawarte zostały wskazówki bibliograficzne dotyczące literatury przedmiotu: zagranicznej i polskiej⁵⁶.

Podręcznik nie był więc ujęciem oryginalnym, ale podobnie jak wielu mu współczesnych, Gołębiowski sięgał do prac innych badaczy, często przepisując całe partie tekstu bez przywołania nazwiska autora. Zważyć jednak należy charakter samego rękopisu – były to materiały do zajęć z bibliografii, prowadzonych dla studentów Uniwersytetu Warszawskiego, nie zaś tekst przygotowany do druku. Dlatego też występują w tekście opuszczenia, ale także, zwłaszcza w części materiałowej (zestawienia kopistów), liczne uzupełnienia. Niewątpliwie, w porównaniu z analogiczną pracą Joachima Lelewela, dostrzec można w prezentacji teorii większą zależność od prac niemieckich, ale zdecydowanie bardziej praktyczny charakter mają właśnie informacje zaczerpnięte bezpośrednio z opracowywanych przez Gołębiowskiego rękopisów ze zbiorów Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim, w pracy Lelewela „zepchnięte” do jednego – choć rozbudowanego – przypisu pod tekstem.

Twórcy rękopisów i kolofony z rękopisów głównie warszawskich

Jak wspomniano, Łukasz Gołębiowski przez niemal rok pracował nad rękopisami średniowiecznymi znajdującymi się w Bibliotece Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim⁵⁷, miał też styczność (a także możliwość pracy), jako sekretarz Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, z rękopisami przechowywanymi w tamtejszej bibliotece. Na potrzeby przygotowywanego wykładu akademickiego Gołębiowski sporządzał opisy tych rękopisów, które – co należy podkreślić

⁵⁵ Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 431–432. Taką samą ostrożność badawczą zalecał wcześniej w odniesieniu do tytułów dawnych – zob. s. 163.

⁵⁶ Tamże, s. 437–496.

⁵⁷ O rękopisach Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim zob. J. Kaliszuk, *Codices deperditi...*, s. 78–84.

– uległy niemal całkowitej zagładzie w 1944 r. Opisy te obejmują zestawienia osób zaangażowanych w powstawanie rękopisów: kopistów, zleceniodawców, iluminatorów i introligatorów oraz teksty kolofonów – not umieszczanych przez kopistów po ukończeniu przepisywania tekstu. Co istotne, uwzględnione zostały także ceny rękopisów, z przeliczeniem na wartość z początku XIX w. Analogiczne zestawienie sporządziła blisko dwieście lat później Anna Kozłowska dla rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej⁵⁸.

W swoich pracach Gołębiowski dążył do uzyskania jak największej kompletności zestawień. Z tego też względu uwzględnił prace wcześniejszych autorów: Jerzego Samuela Bandtkiego, który odnotował kopistów z kilkunastu kodeksów średniowiecznych Biblioteki Jagiellońskiej, oraz Joachima Lelewela, który parę lat wcześniej sporządził wykaz kopistów z rękopisów Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim⁵⁹. Na ustaleniach drugiego z uczonych Gołębiowski oparł zresztą samą strukturę tekstu, podobnie jak Leleweł podając tylko imię kopisty z określeniem pochodzenia oraz datę przepisania tekstu. O ile jednak Leleweł odnotował kilkudziesięciu kopistów, to Gołębiowski powiększył tę listę do blisko 300 imion, wyróżniając graficznie znakiem kropki imiona nieznanymi dotychczas w literaturze pisarzy. Jest to więc pierwsze na ziemiach polskich naukowe zestawienie kopistów rękopisów i ludzi związanych z produkcją książki rękopiśmiennej.

Istotnym aspektem badawczym, ale też nowością, były spostrzeżenia Gołębiowskiego dotyczące kolofonów – not sporządzanych przez kopistów po ukończeniu przepisywania tekstu. Na potrzeby systematyki, Ł. Gołębiowski utworzył 23 klasy kolofonów, porządkując je w zależności od treści: od pochwały znajomości pisma, poprzez narzekania na złą sytuację materialną czy stan zdrowia, po żarty i zagadki słowne. Podobne inicjatywy rejestrowania tego typu tekstów w układzie systematycznym pojawiły się dopiero kilkadziesiąt lat później⁶⁰. Słusznie Gołębiowski podkreślał, że kolofony są „cechą wieku, piętmem pisarzy”, wysuwając hipotezę, że na podstawie treści noty możliwa będzie identyfikacja konkretnego kopisty. Hipoteza ta, w świetle dzisiejszych badań, jest tylko częściowo słuszna – niektórzy kopiści faktycznie posługiwali się celowo tymi samymi sformułowaniami, jednak należy poprzeć tego typu ustalenia analizą paleograficzną. Trzeba też uwzględnić pewną manierę czy topiczność niektórych kolofonów.

⁵⁸ A.Z. Kozłowska, *Ceny książek ręcznie pisanych*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1999, 49, z. 1–2, s. 45–65.

⁵⁹ J.S. Bandtkie, *Historja Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1821; J. Leleweł, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, t. 2, Wilno 1826, s. 87–89, przyp. 1.

⁶⁰ Zob. E. Potkowski, *Wstęp*, [w:] *Kopiści i kolofony rękopisów średniowiecznych ze zbiorów polskich*, t. 1: *Biblioteki Warszawy*, red. E. Potkowski, Warszawa 1993 (Manuscripta Medii Aevi Poloniae; Polska Piszcząca w Średniowieczu), s. 7–11.

Innym istotnym walorem opracowania Gołębiowskiego było odnotowanie numerów kart z opisami rękopisów. Jak wspomniano wcześniej, numery te, jako odpowiednik sygnatur, wymieniane były nie tylko w edycjach tekstów źródłowych, np. przez Wacława Aleksandra Maciejowskiego, ale także rejestrowano te numery w katalogach bibliotecznych, w tym w katalogu rękopisów Cesarskiej Biblioteki Publicznej z połowy XIX w. Sam fakt zamieszczenia tych numerów przez Gołębiowskiego umożliwiło w wielu wypadkach powiązanie tekstu kolofonu z konkretnym rękopisem. Można to zilustrować przykładem rękopisu o sygnaturze „petersburskiej” Lat.F.ch.I.306. O kodeksie tym – zniszczonym w 1944 r. – wiadomo było niewiele; poza zdawkowym opisem zewnętrznym, dysponowaliśmy tylko informacją, że na końcu tekstu znajdowała się nota anonimowego kopisty z prośbą o modlitwę za duszę jego, odmawianą przez osobę, w której ręce dostanie się ta książka⁶¹. Gołębiowski odnotował z kolei treść samego kolofonu: *Ad cuius manus deveniet hoc opus, roget Deum pro scriptore, ut Deus salvet animam suam a damnatione perpetua. Ave Maria*, podając numer rękopisu (276), co w konsekwencji umożliwiło powiązanie noty z tym konkretnym kodeksem.

Wzmianki z rękopisów warszawskich nie zostały ujęte w jednym miejscu, lecz pojawiały się także w różnych partiach tekstu Gołębiowskiego. W części o dziejach bibliotek polskich w okresie średniowiecza Gołębiowski wspomniał o pożarze klasztoru benedyktynów świętokrzyskich w 1459 r. i odnowieniu zniszczonego księgozbioru poprzez kopiowanie tekstów z egzemplarzy Uniwersytetu Krakowskiego. W przypisie do tego fragmentu podał znany nam skądinąd kolofon, który znalazł w kodeksie *in folio* ze zbiorów Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim (niestety zostawił niezapisane miejsce na sygnaturę): *Finitus est liber in monte calvo, per manus Mathie Paris de Slup, notarii publici, pronunciatius per fratrem Laurentium de Brzeschini, hujus loci professum, ad iussum domini et magistri Michaelis abbatis, feria quinta infra octavas nativitatis Marie virginis anno 1460, quo anno monasterium totum cum ecclesia reedificabatur, anno preterito dominico proximo, post festum S. Francisci igne consumpta, tempore dominorum Casimiri regis Poloniae et Thomae episcopi cracoviensis, qui exemplar ex universitate cracoviensi acceptum, ad rescribendum commodavit, in memoriam futurorum et animarum salutem*⁶². Kolofon ten znajdował się na końcu przepisane go przez Macieja Parisa tekstu czwartej części *Repertorium morale* Pierre’a Bersuire’a – kodeksu Lat.F.ch.I.268 (numer karty Gołębiowskiego: 223). Pojedyncze informacje o rękopisach odnaleźć można także we fragmentach dotyczących bibliotek polskich XVIII i XIX w. oraz propozycjach opracowania katalogu zbioru rękopisów Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim.

⁶¹ Zob. J. Kaliszuk, *Codices deperditi...*, t. 2, cz. 1, s. 444–445.

⁶² L. Gołębiowski, *Kurs bibliografii – rękopis*, s. 274.

Aneksy

W edycji zastosowano instrukcję wydawniczą I. Ihnatowicza⁶³. Tekst źródła został podany antykwą, w brzmieniu nadanym przez autora, tzn. z uwzględnieniem skreśleń i dopisków bez osobnego zaznaczenia; pisownia i interpunkcja zostały zmodernizowane, nazwy geograficzne zostały niezmienione, natomiast w niektórych wypadkach podano obecną nazwę w nawiasie kwadratowym. Opuszczenia partii tekstu oznaczono dwiema kreskami – –. Występujące w tekście skróty zostały ujednolicone, niektóre zostały rozwiązane. Zgodnie z instrukcją opuszczono podkreślenia autora. Braki w tekście uzupełniono w miarę możliwości w nawiasie prostokątnym antykwą, braki nie do uzupełnienia oznaczono w nawiasie prostokątnym kropkami. Skrócenia nierozwiązane i wyrazy (zdania) godne zwrócenia uwagi oznaczono znakiem [s] kursywą. Poprawiono bez zaznaczenia błędy gramatyczne i ortograficzne oraz *lapsus calami*. Zidentyfikowane w aneksach rękopisy z Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim zostały odnotowane w: J. Kaliszuk, *Codices deperditi...*, t. 2, cz. 1–2; w tym miejscu podano wyłącznie sygnatury tzw. „petersburskie”, obowiązujące jednak także w Bibliotece Narodowej do 1944 r.

Aneks nr 1. Rękopisy biblioteki puławskiej Czartoryskich ze zbiorów poryckich⁶⁴.

W rękopismach pomiędzy obcemi:

Codex Justyniana pergaminowy rękopis z XIII w.⁶⁵;

ruski przekład Aleksandra W. Gorionidesa⁶⁶;

rękopis ruski Ezdrasza Szlejdana pod liczbą 1273⁶⁷;

⁶³ I. Ihnatowicz, *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku*, „Studia Źródłoznawcze” 1962, 7, s. 99–124.

⁶⁴ Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 290–293. Wymieniono rękopisy średniowieczne oraz kodeksy uznane przez autora za najcenniejsze, opuszczając opisy rękopisów nowożytnych oraz źródeł dokumentowych (które w tekście zawarte zostały do s. 325); dla lepszej orientacji wydzielono opis pojedynczego rękopisu osobnym akapitem. Znakomita większość rękopisów zachowała się i jest przechowywana obecnie w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie.

⁶⁵ Obecnie Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 1441 V.

⁶⁶ Dawniej Biblioteka Czartoryskich, 1416 – obecnie Kórnik, Biblioteka PAN, 146. Zob. J. Pezda, *Volumen hoc deest. Volumen hoc desideratur. O brakach w zasobie rękopisów Biblioteki Książąt Czartoryskich*, „Rozprawy Muzeum Narodowego w Krakowie. Seria Nowa” 2011, 4, s. 115–166, tu s. 150.

⁶⁷ Szlejdan. Kronika świata i Pocięja Hipacego o Unii – Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 1273 I – zob. S. Kutrzeba, *Catalogus codicum manu scriptorum Musei Principum Czartoryski Cracoviensis*, t. 2, Kraków 1908–1913, s. 155; A. Naumow, A. Kaszlej, *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog*, wyd. 2 zmienione, Kraków 2004, s. 480–481, nr 1032.

księga srebrem i złotem 4 ewangelistów obejmująca nr 1207⁶⁸;
księga do nabożeństwa w Paryżu, 722 s. z odmiennymi na każdej stronicy
pyszniemi arabeskami nr 1217⁶⁹;
Jakuba de Voragine zbiór żywotów śś. pod liczbą 1264, z pięknem na cze-
le malowaniem, różnemi świętych miniaturami i trafnym wizerunkiem
żabki zielonej, konika polnego, jelenia itp.⁷⁰;
czterech ewangelistów po grecku, rękopism starożytny [nr] 1275 z kolei⁷¹;
[nr] 1279 księga ormiańska⁷²;
[nr] 1280 psalterz syryjski⁷³;
[nr] 1281 de humana felicitate sentencje po hebrajsku, po grecku i po łaci-
nie z pięknymi vignettami⁷⁴;
[nr] 1550 mappa chińska⁷⁵;
[nr] 1551 ustawy Konfucjusza, historia naturalna chińska w 2 tomach⁷⁶;
[nr] 1553 Innocentia victoriae po łacinie i po chińsku⁷⁷;
[nr] 1572 księga turecka⁷⁸;
[nr] 1574 arabska⁷⁹.

Narodowe w księgach, a naprzód religijne lub z duchowieństwem w styczności,
pod liczbą 1240 urywki kazań 1246 roku⁸⁰;
Nr 1290 oryginalny przywilej Kazimierza W. 1360 r. względem dziesięćcin
i małtratów⁸¹;
Psalterz Jadwigi królowej⁸²;

⁶⁸ Złoty kodeks pułtowski – obecnie Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 1207 IV.

⁶⁹ Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 1217 II.

⁷⁰ Obecnie Warszawa, Biblioteka Narodowa, BOZ 11.

⁷¹ Rękopis zaginiony – zob. J. Pezda, *Volumen hoc deest...*, s. 145.

⁷² Rękopis zaginiony – zob. tamże, s. 146.

⁷³ Rękopis zaginiony – zob. tamże, s. 146.

⁷⁴ Rękopis zaginiony – zob. tamże, s. 146.

⁷⁵ Rękopis niezidentyfikowany; w katalogu rękopisów pod tą sygnaturą znajduje się inny rękopis – zob. S. Kutrzeba, *Catalogus codicum...*, t. 2, s. 231.

⁷⁶ Rękopis niezidentyfikowany; w katalogu rękopisów pod tą sygnaturą znajduje się inny rękopis – zob. tamże, t. 2, s. 232.

⁷⁷ Rękopis niezidentyfikowany; w katalogu rękopisów pod tą sygnaturą znajduje się inny rękopis – zob. tamże, t. 2, s. 232.

⁷⁸ Obecnie Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 1572 I – zob. tamże, t. 2, s. 237.

⁷⁹ Rękopis niezidentyfikowany; w katalogu rękopisów pod tą sygnaturą znajduje się inny rękopis – zob. tamże, t. 2, s. 237–238.

⁸⁰ Obecnie Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 1240 II (kodeks z XV w.).

⁸¹ Jest to XVII-wieczna kopia przywileju – zob. S. Kutrzeba, *Catalogus codicum...*, t. 2, s. 159.

⁸² Jest to tzw. Psalterz puławski – Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 1269 I.

- Nr 1285 koncylium bazylejskie księga Zbigniewa Oleśnickiego⁸³;
Nr 1287, constitutiones synodi plocensis Jacobi Kurdwanowski 1423 r.⁸⁴;
Nr 1293 i 1436 statuta synodalne Strzębskiego biskupa krakowskiego (Tommasza Strzemińskiego) 1459 roku⁸⁵;
Nr 1259 Długosza życie ś. Kunegundy⁸⁶;
Nr 1268 życie ś. Kunegundy i ś. Salomei⁸⁷;
Nr 1212 Pontyfikał Erazma Ciołka, płockiego biskupa z wyobrażeniem koronacyi Aleksandra Jagiellończyka i w pysznych malowaniach przy tym obrzędzie i innych kościelnych, z zachowaniem ubiorów narodowych i wewnętrznej postaci katedralnego kościoła krakowskiego⁸⁸;
Nr 1211 ozdobny, lśniący się lazurem, innemi farbami i złotem, brewiarz Urbana IV przez Grzegorza XV darowany Zygmuntowi III⁸⁹;
Nr 1205 i 1206 zadziwiające ogromem, ciężką oprawą, pergaminowe chorały czyli graduale, pierwszy radomscense 1493, drugi 1528 r.⁹⁰;
nakoniec pod nr. 1295 kronika warmińskich biskupów Plastwiga i Kretzmera⁹¹.

Historyków przeszło 100, w tej liczbie 13 Długoszów, z tych jeden autograf, 7 Kadłubków, Gallów zamojski [s], akta z krzyżakami we 2 tomach, własność Zbigniewa Oleśnickiego⁹², Nr 231 Process oryginalny z temże przed legatem Zeno⁹³ – – Na wspomnienie zasługują: Nr 1418 Statuta ksiąząt mazowieckich na pergaminie wytłumaczone po polsku 1450⁹⁴. – –

Nie mogę się wstrzymać, ażebym nie wymienił jeszcze ciekawszych rękopisów szczegółowych, w oryginałach oddzielnych, albo w różnych księgach rękopismowych i tekach rozproszonych, które więcej zastanawiać mogą, któreby wydrukować należało, jako to:

W pierwszej księdze oryginałów do 1400, bez daty, ozdobnie malowane Confessionale czyli przypadki, w których rozgrzeszać wolno. Patrz Nr 5 w tej księdze. – –

⁸³ Rękopis zaginiony – zob. J. Pezda, *Volumen hoc deest...*, s. 147.

⁸⁴ Obecnie Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 1287 III.

⁸⁵ Obecnie Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 1293 II, drugi rękopis niezidentyfikowany – zob. J. Pezda, *Volumen hoc deest...*, s. 151.

⁸⁶ Obecnie Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 1259 IV.

⁸⁷ Obecnie Warszawa, Biblioteka Narodowa, BOZ 127.

⁸⁸ Obecnie Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 1212 IV.

⁸⁹ Obecnie Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 1211 IV.

⁹⁰ Obecnie Warszawa, Biblioteka Narodowa, 3035 V i 3036 V.

⁹¹ Obecnie Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 1295 IV (rękopis z XVII w.).

⁹² Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 232 IV i 233 III.

⁹³ Dawniej Biblioteka Czartoryskich 231, obecnie Kórnik, Biblioteka PAN, 156 – zob. J. Pezda, *Volumen hoc deest...*, s. 128.

⁹⁴ Obecnie Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 1418 IV (Kodeks Świętosława z Wojcieszyna).

Aneks nr 2. Najstarsze rękopisy Biblioteki Publicznej przy Uniwersytecie Warszawskim⁹⁵.

Rękopismów przy tej bibliotece ma być do 1500, najwięcej z 14 i 15 wieku. Są wszakże i dawniejsze, jako to:

Pericopae evangelicae z X wieku, na końcu są zapiski z XII [w.], format in 4 szeroki, rękopism pergaminowy⁹⁶;

Boethius pergaminowy fol. z pocz. XI [w.]⁹⁷;

Ewangelistów 4 na pergaminie XI wieku⁹⁸;

Z XII w. kilka kodeksów pergaminowych, we Włoszech albo Francji pisanych.

Z XIII wieku:

B. Bernardi de gratia et libero arbitrio in 8^o⁹⁹;

Augus. Lactantii fol.¹⁰⁰;

Isidori origines rerum¹⁰¹;

Z XIV wieku:

Piotra Lombarda teologia 1375, druga 1390¹⁰²;

Gwilelmi Durandi rationale divinatorum officiorum¹⁰³;

Biblia łacińska z głowami zwierząt u apostołów;

Z XV wieku:

Jana Chryzostoma rękopism, który był własnością Matyasza króla węgierskiego¹⁰⁴;

Z XVI wieku:

Biblia ruska Łukasza z Tarnopola 1569 roku.

Nadto kronika Wincentego syna Kadłubka i Dzierzwy w kodeksie lubieńskim in fol.¹⁰⁵;

⁹⁵ Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 336–337. Wobec lakoniczności opisów nie identyfikowano wszystkich rękopisów.

⁹⁶ Rękopis Lat.Q.v.I.32.

⁹⁷ Być może Cl.lat.F.v.5.

⁹⁸ Być może Lat.Q.v.I.54.

⁹⁹ Być może Lat.O.v.I.36 (G 993).

¹⁰⁰ Być może Lat.F.v.I.39.

¹⁰¹ Rękopis Lat.F.v.I.38.

¹⁰² Rękopisy Lat.F.ch.I.12 oraz być może Lat.F.ch.I.42.

¹⁰³ Być może Lat.F.ch.I.88.

¹⁰⁴ Rękopis Lat.F.v.I.99.

¹⁰⁵ Obecnie Warszawa, Biblioteka Narodowa, 3002 III.

w kodeksie miechowskim in 4°;
Żywoty ś. Stanisława pomiędzy legendami z odmiennymi przydatkami 4;
Kronika Długosza z notami Miechowity;
Kronika mała witowska 1464¹⁰⁶;
Kronik kilka in 8° w XVII wieku;
Statut drugi litewski po polsku;
Mała próbka sanskrytu na czarnym indyjskim papierze.

Aneks nr 3. Wzór katalogu alfabetycznego rękopisów¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Być może rękopis Lat.Q.ch.XVII.148.

¹⁰⁷ Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 429–432. W dalszej części rękopisu, na s. 433–436, znajduje się wzór katalogu przedmiotowego („porządkiem materyi”), zawierający opisy tych samych kodeksów.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
	Wzór katalog alfabetycznego autorów													
1	Numer bieżący rękopisma	[1]45 ¹	298	p.l.	[odrys znaku wodnego: głowa wółu z przodem na którym gwiazda 5-ramienna]	1435	G.cz.	2	47	Klemens-kaznodzieja lubelski	3	Siecichów	d.z.	d.p.
153 ²		F	325	p.l.	34 Lel.	XV w.	G.cz.	2	44	Nie wiadomo	2	ditto	d.z.	d.p.
46 ³		F	331	p.b.l.	[odrys znaku wodnego – trzy wzgórze i adnotacja.] nie ma u Lelew.	XV	G.cz.	1	29	Zdaje się Mikołaj Susman	2	Ko-przywnica	b.p.	a.d.

¹ Rękopis zachowany: Warszawa, Biblioteka Narodowa, 3316 III (sygnatura dawna: Lat.F.ch.I.206) – zob. *Inwentarz rękopisów do połowy XVII wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, oprac. J. Kaliszuk, S. Szylter, Warszawa 2012 (Inwentarze Rękopisów Biblioteki Narodowej, 3), s. 97; ² Rękopis Lat.F.ch.I.23; ³ Rekopis Lat.F.ch.I.191

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
158 ⁴	Toż samo z innym szyktem, kończy się na życiu Ś. Klary	F	393	p.l.	[odrys zna-ku wodnego: krzyż z rombami na półkolistej podstawie, z adnotacją:] nie ma u Lel.	XV	G.cz.	2	43	Nie wiad.	2	Sieci-choń	d.z.	d.p.
328 ⁵	Toż samo z rejestrem żywotów na czele, kończy się na Ś. Hippolicie, 59 brakuje. Posiadał tę książkę niegdys Klemens z Krajewicz pleban brzeski	F	263	p.z.p.	17 Lel.	XIV	G.cz.	2	38	d[itt]o	2	Nie wiadomo	d.z.	o.d.
493 ⁶	Toż samo pod tytułem późniejszą ręką przydzanym: Passionale, zaczyna się od adwentu, życia Ś. Andrzeja, kończy się na Ś. Ludegerze	F	117	p.l.	15 Lel.	XV p.	G.cz.	2	49	Na- bywca Mater- nus de Zamo- wecz, kustosz mie- chowski	2	Mie- chow	d.z.	d.p.
4[?]99 ⁷	Toż samo, kończy się na życiu Ś. Cyryaka	F	88	p.l.	11 Lel.	XV	G.cz.	2	48	Nie wiad.	Nd. 3	ditto	d.z.	d.p.
634 ⁸	Toż samo, zaczyna się od życia Ś. Jana Chrzciciela i na tem się kończy	F	3	p.l.	11 Lel.	XV	G.cz.	2	43	ditto	2	ditto	d.z.	o.d.
625 ⁹	de VORAGINE Jacobi Sermones de tempore seu dominicales. Prolog zaczyna się od słów: Humana labilis vite decursus. Na pierwszą niedzielę adwentu pierwsze kazanie: <i>Properare in recu- sum Det hic Israel – Quando rex vel alitquis princeps.</i> Ostatnie kazanie: <i>Ut autem impleti sunt – Per istam Christus refecitorem</i>	F	135	par		XIV	G.cz.	2	52	–	2 i 3	Mie- chow	dz	o.d.

⁴ Rękopis Lat.F.ch.I.19; ⁵ Rękopis Lat.F.ch.I.2; ⁶ Rękopis Lat.F.ch.I.10; ⁷ Rękopis Lat.F.ch.I.427; ⁸ Rękopis Lat.F.ch.I.379; ⁹ Rękopis Lat.Q.v.I.135;

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
97 ¹⁰	Toż samo	F	217	Par. i p.b.l.	[odrys znaku wodnego – kotwica]	1418	G.cz.	2	48	Andrzej kapelan	2	Ko- przy- wnica	d.z.	o.d.
596 ¹¹	Toż samo	F	282	p.l.	Zna. żad. [znak żaden?]	1443	G.cz.	2	44	Kle- mens z Waw- rzyn- czyc	2	Mie- chów	d.z.	o.p.d.
611 ¹²	Toż samo	F	300	p.l.	LeI. M.II.	w. XV	G.cz.	2	36	Popr. Stan. z Myla- cowa	2	ditto	d.z.	d.z.p
292 ¹³	Toż samo bez prologu	F	467	p.l.	[odrys znaku: trzy wzgorza, na strodkowym gwiadca 5-ramien- na]	XV	G.cz.	2	36	Nie wiad.	2	Łysa- góra	d.z.	Cz.p.d.
599 ¹⁴	Toż samo z przydatkiem katalogu abecadlowego	F	357	p.l.	LeI. 5	XV	G.cz.	2	36	ditto	2 i 3	Kol- le- giata Skar- bimir.	d.z.	d.p.
	TEGOŻ:													
142 ¹⁵	Sermones de sanctis. Początek od kazania na Ś. Trójcę: <i>O altitudo divitiorum – Festum de trinitate olim non febat, koniec: de S. Katherina – Multe filie regum – aite sancte virgines</i> i kazanie z tekstu: <i>Diliges D Deum tuum – Cirillus super evangelio hodierno</i>	F	289	p.l.	LeI. 53	1462	G.cz.	2	41	ditto	2	Sie- cie- chów	d.z.	d.p.
425 ¹⁶	Toż samo, lecz zaczyna się od kazania na Ś. Andrzeja: <i>Vestigia eius secuntur – Sunt, qui sequuntur Deum pro fidei, kończy się na kazaniu 2. de ascensione Domini – Psallite Domino – In nobis ista quatuor determinantus.</i> Na końcu jest: <i>Explicunt sermones, extracti de sermo- nibus Jacobi de Voragine</i>	F	118	p.l.	LeI. 11	1414	G.cz.	2	44	Fr. Jo- hannes	2	Mie- chów	d.z.	d.p.

¹⁰ Rękopis Lat.F.ch.I.149; ¹¹ Rękopis Lat.F.ch.I.221; ¹² Rękopis Lat.F.ch.I.24; ¹³ Rękopis Lwat.F.ch.I.20; ¹⁴ Rękopis Lat.F.ch.I.18; ¹⁵ Rękopis Lat.F.ch.I.277; ¹⁶ Rękopis Lat.F.ch.I.133

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
279 ¹⁷	Toż samo od: <i>Cor mundum crea in me Deus – Qui spiritum S. vult recipere – Zamyka się trzeczą o S. Katarzynie, jej cudach</i>	F 383	p.b. 383	Le.l. 15	1417	G.cz. 2	49	Nie wiad.	2	Lysa-góra	d.z.	d.p.		
592 ¹⁸	De VORAGINE Jacobi Sermones de sanctis. Pierwsze słowa: <i>Ut habeatur ratio ordinis officiorum – koniec na klauzuli sermonis de ascensione Domini</i>	F 182	p.l. 182	Le.l. 26	XV	G.cz. 2	47	Nie wiad.	3	Lysa-góra	d.z.	o.us.		
	TEGOŹ:													
344 ¹⁹	Quadragesimale: Filia populi mei – kończy zaś: Stetit Jesus in medio discipulorum	4 ^o 118	Par. 118	–	XIV	G. min. 2	36	Johannes de Prato	2	ditto	d.z.	d.p.		
662 ²⁰	Toż samo	4 ^o 97	ditto 97	–	ditto	G w lin. 2	44	Nie wiad.	2	Mie-chów	d.z.	d.p.o.		
503 ²¹	ditto	F 121	p.l. 121	Le.l. 11	1429	G.cz. 2	35	Właśc. Jan Pauli de Brzesko	2 nd	ditto	d.z.	o.d.		
76 ²²	Ditto, brakuje 1 karty, kończy się na kazaniu fer. 3 Paschae. Stetit Jesus in medio discipulorum suorum. U spondu: Fimis Jacobini de Voragine per quadragesimam	F 96	p.l. 96	Nie ma u Le.l. [odrys znaku – wzgórce?]	XV	G.cz. 2	42	Nie wiad.	2	Po-krzyw.	Nadp.	o.d.		
515 ²³	Toż samo: dalej Passio Domini nostri Jesu Christi i sermones de sanctis tegoż, jako to: de S. Trinitate, ostatnie de corpore Christi	F 215	p.l. 215	Le.l. 11	XV	G.cz. 2	38	ditto	2 nd	Lysogóra	d.z.	d.p.		
570 ²⁴	Toż samo: kończy się na kazaniu: Stetit Jesus	F 147	p.l. 147	[odrys znaku wodnego: wzgórce na którym krzyż]	XV	G.cz. 2	40	ditto	2	Nie wiad.	d.z.	d.p.		
415 ²⁵	Tegoż nazwiska, lecz MIKOLAJA imię: Postilla Nicolai de Voragine super evangelia Lucae. Początek: <i>Disciplina medici – Inter figuras animalium celestium, figura bovis Luce attribuitur – Ostatnie: Et suo gena superius determinata*</i> .	F 243	p.b.l. 243	Le.l. 22	1385	G.cz. 2	64	[?]	2	Mie-chów	d.z.	d.p.		

* przypis Gołębiowskiego wydany wyżej na s. 23–24.

¹⁷ Rękopis Lat.F.ch.I.144; ¹⁸ Rękopis Lat.F.ch.I.115; ¹⁹ Rękopis Lat.Q.v.I.134; ²⁰ Rękopis Lat.Q.v.I.133; ²¹ Rękopis Lat.F.ch.I.192; ²² Rękopis Lat.F.ch.I.22; ²³ Rękopis Lat.F.ch.I.25; ²⁴ Rękopis Lat.F.ch.I.17; ²⁵ Rękopis Lat.F.ch.I.28.

Aneks nr 4. Twórcy rękopisów

1. Wykaz kopistów

(podstawa edycji: Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 140–148).

Pisarze czyli przepisywacze

W innych rękopismach, kiedy wiemy przepisywacza, dojdziemy czasu, w którym pisana księga. Umieszczam ich poczet, wyciągnięty z spisanych już przeze mnie rękopisów biblioteki publicznej i dzieła Lelewela, Bibliograficznych ksiąg dwoje¹⁰⁸. Wszyscy niemal są to pisarze dzieł pobożnych, teologicznych, w obywatelskich rzadko się kiedy pisarz dostrzega. W kancelaryi monarszej, kanclerskiej, albo z rozkazu pana jakiego prawując, skromność nie dozwalała mu występować z swem nazwaniem. Częstokroć wiele rąk składało się na jeden rękopis. Najgorliwsi w kopiowaniu byli u nas: benedyktyni, cystersi, duchowieństwo świeckie, kanonicy regularni, miechowici. Wielu nie wymieniało swych nazwisk.

Rejestr przepisywających rękopisma*¹⁰⁹

- Piotr de Sag [niezidentyfikowany]
- W 1343 Gwalter de Heubo [niezidentyfikowany]
- 1359 Dobiesław de Pedrinino kleryk [Dobiesław de Pedimino (z Radzimi-
na?) – kopista w rękopisie Lat.F.v.I.51]
- 1368 Dynus de Torselleriis de Pistorio, uczeń w Bononii [kopista w rękopi-
sie Lat.F.ch.II.223, obecnie Petersburg, Rosyjska Biblioteka Narodowa¹¹⁰]
- 1370 roku Dirslaus clericus, studens miechoviensis [Dzierśław, uczeń
w Szydłowcu, kopista w rękopisie Lat.F.ch.II.236]
- 1370 r. Petrus de Miechovia [kopista w rękopisie Lat.F.ch.II.236]
- 1375 Stanisław de Mech, może z Miechowa w Peruzium [kopista w rękopi-
sie Lat.F.ch.II.116]
- 1380 r. Alexander olim Laurentius de Lelowa [właściwie Alexius Lau-
rentii de Lelowa – Aleksy syn Wawrzyńca z Lelowej, kopista w rękopisie
Lat.F.ch.II.236]
- 1388 r. Nicolaus Kanap de Brest [jako Mikołaj Kanap de Brosl –
Lat.F.ch.I.32]
- 1389 r. Matheus de Xansze [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.33]

¹⁰⁸ J. Lelewel, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, t. 2, s. 87–89, przyp. 1.

¹⁰⁹ * Pisarze z kropką przeze mnie wynalezieni, bez niej Lelewela [przypis Ł. Gołębiowskiego]. W zestawieniu uporządkowano materiał Gołębiowskiego, gdzie, wskutek dopisywania imion kopistów na marginesach kart, panowała pewna niekonsekwencja, według daty pierwszego wystąpienia.

¹¹⁰ Zob. O. Bleskina, *Katalog sobrania latinskich rukopisei: pravo, filosofia, nauka, literatura i iskusstvo*, Sankt-Peterburg 2011, s. 30–31.

- 1391 Venceslaus de Sdzechovia clericus dioec. gnesn. [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.38]
- 1395 Jakub kleryk dyecezyi kujawskiej [Jacobus Vladislaviensis, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.41]
- 1395 Jakub de Podobicze Vlatheslaviensis syn Fabiana. Bandt. hist. bibl. p. 4. [kopista w rękopisie Kraków, Biblioteka Jagiellońska, 1336¹¹¹]
- 1396 Johanko Secha de Kurogei Czech podobno, może i Polak [de Kuroyad, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.44]
- 1399 per manus cujusdam pauperis
- 1399 Dominik [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.XVII.131]
- 1399 Jan dyakon z Lubszyz [Jan diakon z Głubczyz, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.50]
- 1400 Nicol. Smollo presb. de Frauenstat de Glatz [Mikołaj Smollo, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.50]
- 1400 Venceslaus de Szadek studens studii pragensis, później 1404, 5, 6, 7 frater Venceslaus, natione Polonus, prepositus in monasterio S. Hedvigis, ante portam latinam, Cracoviae [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.38; Lat.F.ch.I.55; Lat.F.ch.I.78; Lat.F.ch.I.88; Lat.Q.ch.I.21; Lat.F.ch.I.104]
- 1400 Waclaw zakonnik miechowski [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.55]
- W XIV wieku Ludwik [być może Ludwik z Sandomierza, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.188 z 1428 r.]
- Greg. Kwiatkowski clericus de Mnorw. [Lat.F.ch.I.514 z XV w., gdzie kolofon: *per manus cuiusdam clerici de Miechow videlicet Gregory alias Kwyathcowsky*]
- 1401 Jakub kleryk z Wiślicy [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.16]
- 1401 Stefan de Xanże [Stefan z Książa, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.58]
- 1402–1403 Mikołaj Henleri z Zatorza w Pradze / Pokrzywnica. Może ten sam również Mikołaj bez wyrażenia nazwiska 1408 r. [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.59]
- 1403–1407 Albert prof. miechowski w Pradze zaczął 1403, skończył 1407 [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.97]
- 1404–1406 Andreas de Varca antiqua, studens visliciensis [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.20]

¹¹¹ J.S. Bandtkie, *Historia Biblioteki...*, s. 4. Bandtkie pisał o rękopisie przepisany w 1393 r. przez Jakuba s. Fabiana z Podobicza, diecezji włocławskiej. Na końcu rękopisu znajdował się kolofon: *Laus tibi sit Christe, quoniam liber explicit iste. Libro finio scriptor saltat pede leto. Qui eum furetur, infernalis ignis ipsum crucietur.* Zob. *Colophons de manuscrits occidentaux des origines au XVIe siècle*, t. 3, Fribourg 1973, s. 39, nr 7731 (jako Jacobus Ffabiani de Potdobicze Wratislaviensis dyoc.); opis rękopisu: M. Kowalczyk, R. Tatarzyński, *Ms. 1336*, [w:] *Catalogus codicum manu scriptorum Medii Aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, t. 8, Kraków 2004, s. 299–302 (gdzie Jacobus Ffabiani de Potdobicze Wlatheslaviensis dyoc. i rozwiązanie: Jakub s. Fabiana z Poddębic diec. włocławskiej).

- 1405 Albertus de Grotow [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.82]
- 1405 Bogusław de Szyby [Bogusław z Szyb, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.96]
- 1405 Johannes [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.79]
- 1406 Gregorius Laurentii de Opathow [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.XVII.13]
- 1406 Mateusz z Klobusza [Maciej (Mathias), kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.91]
- 1406 Mikołaj z Wielkopolski [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.91]
- 1406 Piotr z Borowa [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.92]
- 1406–7 Maciej, czyli Mateusz z Szadka, Jana Ziznowca syn. Bandtkie ibid. p. 9¹¹².
- 1407 Gabriel de Bononia [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.100]
- 1407 Piotr z Rosprzy [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.96]
- 1408 Tomasz kleryk poznański, Sieciechów [kopista w rękopisie Lat.F.ch.II.168]
- 1410 Jan Baruchowski z Brześcia kujawskiego [kopista lub właściciel rękopisu Lat.F.ch.I.112]
- 1410 Stanisław z Milacowa, kaznodzieja w Kłobucku, poprawiał inne rękopisma [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.118]
- 1411 Falisław [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.24]
- 1411 Johannes pauper [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.120]
- 1411 Paweł de Bole [?] [prawdopodobnie Paweł z Orli, kopista w rękopisie Lat.F.ch.II.221]
- 1412 Jakub mansyonarz [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.24]
- 1412 Mart. de Panicze baccal. pragen. studii [Marek z Pienic, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.124]
- 1412 Paweł de Lipno [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.472]
- 1413 Andrzej z Żarnowca [niezidentyfikowany – być może Andrzej z Tarnowa (Żarnowa), kopista w rękopisie Lat.F.v.II.16 lub Lat.F.v.I.80]
- 1413 Mateusz de Introlino [z Jutrosina?, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.130 z ok. 1412 r.]
- 1413–15 Lutosław z Redlina i Chroszczehowa [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.25]
- 1413–1416 Mateusz czyli Matthias de Iszlza, Yszlova, Yszylova, benedyktyn w Sieciechowie (z Iłży) [Maciej lub Maur z Iłży, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.131]
- 1414 Esca [Wacław zw. Esca, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.136]

¹¹² J.S. Bandtkie, *Historia Biblioteki...*, s. 9; Maciej lub Mateusz s. Jana z Szadka zw. Ziznowca, był kopistą w rękopisach Biblioteki Jagiellońskiej 1701 i 1704 – zob. opisy rękopisów: W. Wiśniewski, *Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*, t. 1, Kraków 1877, s. 411–412.

- 1414 Frater Johannes, może ten sam co pauper [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.133]
- 1414 Łukasz xiądz na Łysejgórze [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.137]
- 1414 Mikołaj z Hustopecza, pleban w Krasnem [Mikulaš z Hustopeče, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.132]
- 1414 Petrus de Wola koło Służewa w Lutbrańcu [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.138; zob. niżej Piotr z Woli (1415)]
- 1415 Grzegorz de Cutzembag [vel Culsembag, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.141]
- 1415 Piotr z Woli [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.407 – zob. wyżej Petrus de Wola (1414)]
- 1415 Tomasz Henryk z Kłobuka w akademii pragskiej [kopista lub autor komentarza w rękopisie Lat.F.ch.I.139]
- 1415–49–51 Klemens de Słupia, na końcu pisał w Kunowie, czy nie ten sam 1435 Clemens praedicator in Lyublin (Sieciechów) [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.187]
- 1416 Jan z Warszawy. Bandtkie his. bibl. p. 5¹¹³.
- 1416 Maurus de Iszlza (z Ilży) [tożsamy z Maciejem z Ilży, zob. pod r. 1413–1416]
- 1416 Nicolaus de Lypno [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.430]¹¹⁴
- 1417 Jan de Chwałyszycze Rzepka [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.XVII.69]
- 1417 Paweł Jan z Łabiszyna [Paweł s. Jana z Łabiszyna, kopista w rękopisie Lat.Q.v.I.149]
- Przybysław z Linowia. Lel. pod r. 1417 kładzie [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.II.205; przepisywał teksty w l. 1406–1412]
- 1417 Szymon z Skarbimierza, kaznodzieja proszowski [właściwie Maciej s. Szymona ze Skarbimierza, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.145]
- 1418 Andreas capellanus [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.149]
- 1418 Matyas z Łysej góry [Maciej, kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.28]
- 1418 Pauper Thomas de Siradia [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.27 z XV w.]
- 1418 Philippus de albata ecclesia reg. schol. in Otłocławicz [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.147]
- 1418 Świętosław [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.150]
- 1419 Joh. Mart. de Siradia [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.232]
- 1419 Johannes de Dolszko clericus dioecesis gnesn. [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.151]

¹¹³ J.S. Bandtkie, *Historia Biblioteki...*, s. 5; kopista w rękopisie Kraków, Biblioteka Jagiellońska, 1491 – zob. opis rękopisu: S. Szyller, A. Sobańska, *Ms. 1491*, [w:] *Catalogus codicum manuscriptorum...*, t. 10, Kraków 2012, s. 316–317, gdzie cytowany kolofon: *per manus Iohannis de Warszouia*.

¹¹⁴ W rękopisie Gołębiowskiego podana data – błędna – 1516.

- 1419 Marek [niezidentyfikowany]
- 1419 Paulus de Tarnow in Bansowa [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.152]
- 1419 Stanislaus Piskorzewski [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.155]
- 1420 Joannes de Crepicze. Łysagóra [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.159]
- 1422 Alexander w Jarosławiu [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.33]
- 1422 Andrzej z Bresznycy [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.189]
- 1422–56 Jan Kanty Miechowita malleus dictus. Bandt. l.c. p. 7¹¹⁵.
- 1423 Jakub z Łęczycy [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.169]
- 1423 Venceslaus dictus Chlemtur. Sieciech. [niezidentyfikowany, wspomniany wyłącznie w J. Lelewel, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, t. 2, s. 88]
- 1423, 1427–47 Piotr z Borzykowa (de Borzykolwo) w roku 1447 exul ze swego zakonu [Piotr z Borzykowej, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.170; Lat.F.ch.I.229 z ok. 1445 r.]
- 1424 Matyasz [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.173]
- 1426 Jan Wikary z Raczebowie [Jan wikary w Racibowicach, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.177]
- 1427–47 Paweł de Zathor (Łysog.) wspólnie z powyższym pracował. Był on magistrem i kaznodzieją. Band. l.c. p. 6,7¹¹⁶. [Paweł z Zatora był autorem kolekcji kazań i plebanem w Raciborowicach, błędnie zidentyfikowany przez Gołębiowskiego jako kopista, zob. kolofon w rękopisie Lat.F.ch.I.170, k. 186; możliwe, że był inny Paweł z Zatora benedyktyn świętokrzyski, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.229 z 1445 r.]
- 1428 Petrus notarius opatoviensis [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.190]
- 1429 Jan Paweł z Brzeska [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.192]
- 1429 Stanisław de Mstowo. Sieciech. [tylko Lelewel II, s. 88, przyp.]
- 1430 Barth. rector scolae sand. [prawdopodobnie nota związana z rękopisem Lat.Q.ch.I.119, zawierającym traktat *Ad celebrantes missam* autorstwa Bartłomieja z Jasła, rektora szkoły sandomierskiej]
- 1430 Grzegorz z Krzepicy [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.196]
- 1431–1432 Piotr z Miechowa [kopista w rękopisie Lat.F.ch.III.23]
- 1432 Jan z Opatowca [kopista w rękopisie Lat.F.ch.II.33]
- 1432 Mar. de R. [niezidentyfikowany]

¹¹⁵ J.S. Bandtkie, *Historia Biblioteki...*, s. 7. Bandtkie odróżniał Jana Kantego Miechowitę zw. Malleus od św. Jana z Kęt, w podanym jednak rękopisie (obecnie Kraków, Biblioteka Jagiellońska, 2372) znajdują się kazania przepisane właśnie przez św. Jana z Kęt – zob. R.M. Zawadzki, *Spuścizna rękopiśmienna świętego Jana Kantego. Studium kodykologiczne*, Kraków 1995 (PAT, Studia Res Gestas Facultatis Theologicae Universitatis Jagellonicae Illustrantia, vol. III), s. 135–139 (tamże literatura).

¹¹⁶ J.S. Bandtkie, *Historia Biblioteki...*, s. 6–7. O twórczości Pawła z Zatora zob. *Clavis scriptorum et operum Medii Aevi Poloniae*, oprac. J. Kaliszuk, A. Pieniądz, P. Węcowski, K. Skwierczyński, Kraków–Tyniec 2019, s. 713–715 (tamże literatura).

- 1432 Nicolaus de Wały coadjutor mag. Matthiae can. reg. et rect. eccl. paroch. in Lankochyno [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.45]
- 1432 Petrus de Tkelcz [z Telče, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.200 z XV w.]
- 1433 Mathias de Grabow [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.201]
- 1433 Nicolaus pauper de Gumino [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.202]
- 1434 Michael S de Heylszberg Crosznae summa in miseria [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.52]
- 1434 Mikołaj kleryk z Zabłocia [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.150 z 1418 r.]
- 1434 Piotr kapelan, przedtem wikary w Szydłowcu, teraz w Pacanowie [kopista w rękopisie Lat.F.ch.XVI.5]
- 1434 Piotr z Końskich, kapłan dyecezyi gnieźnieńskiej w Robcyszach [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.50]
- 1434–1439 Mikołaj na łysej górze [Mikołaj Włoski, kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.60]
- 1436 Mateusz Zamokło [lub Zamsko, kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.53]
- 1436 Mikołaj z Połańca [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.210]
- 1436 Mikołaj z Rzeszowa [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.211]
- 1436–1454 Grzegorz z Mysłowic Zawada [profesor Uniwersytetu Krakowskiego, kopista w rękopisie Lat.F.ch.II.211 z ok. 1436 r.; Lat.F.ch.II.204 z 1437 r., właściciel rękopisów]
- 1437 Hier. Busch uczeń w Pradze [raczej Hermannus Busch, kopista w rękopisie Lat.F.ch.II.203 z XV w.]
- 1437–42 Johan. de Szydłow [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.63]
- 1437–1471 Jan z Szydłowa artium bacc. in studio crac. [późniejszy benedyktyn z Św. Krzyża, kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.119 z 1471 r.]
- 1438 Albertus alumnus na łysej górze [prawdopodobnie tożsamy z Wojciechem bakałarzem, pod r. 1438]
- 1438 Piotr de Brzostek alias Szperka [s. Wawrzyńca z Brzostka, kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.55]
- 1438 Wojciech bakałarz z łysej góry [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.56]
- 1439 Andreas de Sampelborg [kopista w rękopisie Lat.F.ch.XVII.76, obecnie Warszawa, Biblioteka Narodowa, 3012 III]
- 1439 Grzegorz z Mogiły [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.214]
- 1440 Math. de Wrzesznya [lub de Wrosznya, kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.61]
- 1440 Mureup [raczej Puer, kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.304]
- 1442 Mikołaj z Działoszyna kursor Jana z Elgoty na synodzie bazylijskim [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.13]
- 1422–1449 Surman w Pokrzywnicy [Mikołaj Surman (Furman), cysters z Koprzywnicy, kopista co najmniej sześciu rękopisów]

- 1443 Klemens de Wawrzyńczyce [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.221]
- 1443 Martinus de Kalisz [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.64]
- 1443 Piotr odzwierny w Mogile [Petrus dictus Janitor, kopista (?) w rękopisie Lat.Q.ch.I.65]
- 1443 Zeglar z Bochni w Padwie [kopista w rękopisie Lat.F.ch.VI.40]
- 1443–1453 Jan Sthus z Świdnicy w Lipsku [Jan Stuhr?, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.247]
- 1444 de Lipowa głowa, notarius ven. magistri Szpici.; jest Nicolai Szpici-miri cant. cracov. Bandtkie, l.c. p. 11¹¹⁷.
- 1444 Jacobus de Wyslicia praepositus in Jemelno [kopista w rękopisie Lat.F.ch.XVII.18]
- 1444 Janusz de Słupca [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.XVII.18 z 1449 r.]
- 1444 Joh. de Pobiedziski imperatoria auctoritate notarius [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.66]
- 1444 Marek z Opatowca [raczej autor *Metrificale* w rękopisie Lat.Q.ch.XII.18 z 1 poł. XV w.]
- 1444 Wawrzyniec z Żarnowca syn Grzegorza [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.67]
- 1446 Pewien kleryk [być może kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.227, gdzie w kolofonie: *per manus cuiusdam clerici*]
- 1446 Bartholomaeus [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.73]
- 1446 Łukasz z Miechowa [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.226]
- 1446 Mikołaj czyli Włoska [Mikołaj Włoski benedyktyn świętokrzyski, kopista, a prawdopodobnie także autor tekstów w rękopisie Lat.Q.ch.I.76, obecnie Warszawa, Biblioteka Narodowa, 3020 II]
- 1446–7 Piotr i Paweł benedyktyni na Łysejgórze [Piotr z Borzykowej i Paweł, kopiści w rękopisie Lat.F.ch.I.229 z ok. 1445 r.]
- 1446–1449 Marcin Jan ze Słupca, syn Olbrachta [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.XVII.18]
- 1447 Paweł syn Mateusza z Lublina [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.75]
- 1447 Stanis. de Bochnya [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.73]
- 1447 Stanisław w Mstowie [być może kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.74]
- 1447 Stanislaus de Stawischyn, natione de Syrnycke [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.232]
- 1448 Paweł przeor łysogórski [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.233, być może Paweł Frulner]
- 1448–1451 Jan i Mikołaj de Staw [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.III.204]

¹¹⁷ J.S. Bandtkie, *Historia Biblioteki...*, s. 11. Rękopis Kraków, Biblioteka Jagiellońska, 471 – opis rękopisu: M. Kowalczyk, *Ms. 471*, [w:] *Catalogus codicum manu scriptorum...*, t. 3, Wrocław - Warszawa-Kraków 1984, s. 61–64. Kolofon znajduje się na k. 207v: *per manus cuiusdam Iacobi de Lipowa Głowa tunc notarii venerabilis magistri Spicz(me)r*.

- 1449 Joannes de nova Przedanica tunc Krzechowie morans. Siec. [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.236]
- 1449, 1453–1462 Maternus frater professus w Koprzywnicy [kopista co najmniej 10 rękopisów¹¹⁸]
- 1449 Mikołaj de Wierzkowicze [z Wierzchowic, kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.79]
- 1450 Bartłomiej z Jasła Polak [prawdopodobnie autor – Bartłomiej z Jasła, zob. pod r. 1430]
- 1450 Mikołaj Suleda burmistrz warecki. Stat. maz. w bibl. Czac. [kopista rękopisu Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 1418 IV]
- 1450 Nicolaus pauper de S., uczeń Andrzeja z Kobyлина [tylko Lelewel II, s. 88, przyp.]
- 1450 Piotr de By... braciszek na łysejgórze [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.84]
- 1450 Piotr z Chotkowa bisk. płoc. kanc. maz. (Cat. msptów bibl. Zalusc., s. 32) [kopista w rękopisie Lat.F.ch.VI.16 z końca XV w.¹¹⁹]
- 1451 Jan Andrzej z Płocka, Mikołaja syn [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.II.436 lub Lat.F.ch.I.241]
- 1451 Mikołaj de Lathowycz. Vincent. Kadl. des [...] von Linde p. 266¹²⁰
- 1451–1452 Laurentius zakonnik sieciechowski [tylko Lelewel II, s. 88, przyp.]
- 1452 Stanislaus pauper clericus de M. [kopista w rękopisie Lat.F.ch. I.245]
- 1453–1469 Grzeg. Czepser de Kirchdorf kantor [cysters z Koprzywnicy, kopista co najmniej siedmiu rękopisów]
- 1454 Andreas Nicolai presbiter de Prewalang może Przewalanka [właściciel rękopisu Lat.F.ch.I.248]
- 1455 Julianus de Cruchowo frater religiosus in Miechow [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.254, tożsamy z Julianem, kapłanem z Miechowa, zob. pod r. 1456 i 1459]
- 1456 Joannes Scothnyczsky tunc vicarius ecl. colleg. s. Mariae sand. [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.256]
- 1456 Julian kapłan miechowski (w Przeworsku 1459) [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.266, tożsamy z Julianus de Cruchowo, zob. pod r. 1455]

¹¹⁸ Zob. J. Kaliszuk, *Matern – cysters koprzywnicki, uczony kopista z XV wieku*, [w:] *Historia, memoria, scriptum. Księga pamiątkowa z okazji osiemdziesięciolecia urodzin Profesora Edwarda Potkowskiego*, red. J. Krochmal, Warszawa 2015, s. 249–257.

¹¹⁹ Rękopis opisany w J.D. Janocki, *Specimen catalogi codicum manuscriptorum Bibliothecae Zaluscianae*, Dresdae 1752, s. 22, nr L, tenże, *Ianociana sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum maecenatumque memoriae miscellae*, t. 3, ed. S.B. Linde, Varsaviae 1819, s. 31–33 – zob. J. Kaliszuk, *Codices deperditi...*, t. 2, cz. 2, s. 1232–1233.

¹²⁰ [J.M. Ossoliński], *Vincent Kadlubek. Ein historisch-kritischer Beytrag zur slavischen Literatur*, aus dem Polnischen des Grafen Joseph Maximilian Ossoliński von Samuel Gottlieb Linde, Warschau 1822, s. 266, gdzie podano kolofon z rękopisu Kraków Biblioteka Jagiellońska 2572.

- 1456 Mateusz z Pabianic [prawdopodobnie Maciej z Pabianic, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.257]
- 1456 Stan. de Myechow. Łysagóra [tylko Lelewel II, s. 89, przyp.]
- 1457 Mathias de Obieczonowo baccalaureus in decretis w Gnieźnie. Bandt. l.c.p.11¹²¹.
- 1457 Paweł z Malonowa dobrzyńskiej prowincji [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.XVI.2]
- 1458 Benedykt w Krakowie [tylko Lelewel II, s. 89, przyp.]
- 1458 Paulus de Byala clericus plocen. dioec. [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.259]
- 1458 Stanislaus Janów (filius Joannis?) vicarius in Cowale. Łysog. może ten sam z dostojn. bakał. krak. [Stanisław Janisz, kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.94]
- 1458 Swentoslaus clericus in Lescznik. Łysag. [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.94]
- 1458–1461 Mikołaj z Dżębakowa [de Dzebatcowo, kopista w rękopisie Lat.Q.ch.XVI.7]
- 1459 Julianus religiosus de Miechow in Przeworsko [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.266, tożsamy z Julianem z Kruchowa, zob. pod r. 1455]
- 1459 Laurentius de Wawrzyńczyce z kancelaryi biskupiej [niezidentyfikowany, prawdopodobnie tożsamy z Laurentius de Laurentiis – zob. pod r. 1468]
- 1459 Mikołaj z Koźmirza [być może Mikołaj z Wielkiego Koźmina, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.264 z 1460 r. – zob. też pod r. 1468]
- 1459 Mateusz z Pełczyna czyli Pызdr in Mniszek benedyktyń [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.264]¹²²
- 1459 Stanislaus Rusek de Bodzewo, filius carpentarii, Polonita, rev. magistri Thomae de Strzelcze minimus exornator, famulus et subjectus [kopista w rękopisie Lat.F.ch.XV.5]
- 1459 Stanisław organista w Pokrzywnicy [w Koprzywnicy, kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.92]

¹²¹ J.S. Bandtkie, *Historia Biblioteki...*, s. 11. Władysław Wisłocki identyfikował tego kopistę jako Macieja s. Wojciecha z Obieczonowa (Palanczky – Pałęcki, de Rzyschnyk), który przepisał trzy rękopisy w latach 1473–1481; kodeksy te obecnie znajdują się w Bibliotece Jagiellońskiej (rękopisy 2392, 2398, 2416) – zob. W. Wisłocki, *Catalogus codicum...*, t. 1, s. 572–575, 580. Być może kopista ten jest tożsamy z rektorem szkoły w Gębicach, który przepisał teksty w rękopisie BN Lat.Q.ch.I.241 z ok. 1456 r.

¹²² Zob. K. Bracha, *Maciej z Pełczyna (z Pызdr) – opat łysogórski, bibliotekarz, kopista, miłośnik historii z XV w. i jego kodeks z Biblioteki Czartoryskich w Krakowie*, [w:] *Z dziejów opactwa świętokrzyskiego. Materiały z konferencji naukowej, Kielce, 1 czerwca 2006 r.*, red. M. Derwich, K. Bracha, Kielce 2007, s. 29–50.

- 1460 Joan. de Costan fidelis scriptor, alias pictor vivarum imaginum. Łysag. [kopista lub iluminator w rękopisie Lat.F.ch.I.269]
- 1460 Mathias de Kleczow dictus Trepel minister ecl. szeczechov. Łysag. [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.94]
- 1460 Mathias Paris de Słup notarius publ. Łysag. [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.268]
- 1460–1461 Jacobus dictus Mikula de Pyotrkow. Siec. [zwany Mitrub, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.267, t. 1–2]
- 1461 Derslaus condam rector in Lysakowo [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.96]
- 1461 Joannes de Brzezini. Siec. [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.272]
- 1462 Albert de Miechow [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.294]
- 1462 Szymon z nowego Sandecza, kapelan [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.273]
- 1463 Jan Augustyanin z Miechowa [być może tożsamy z bożogrobcem miechowskim Janem, kopistą w rękopisie Lat.F.ch.I.283]
- 1463 Mikołaj Kayna syn z Pacanowa [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.282 z 1462 r.]
- 1463 Paweł Proszowita [niezidentyfikowany]
- 1463 Stan de Pobiedziska [kopista w rękopisie Lat.F.ch.XVI.11]
- 1463–1465 Joannes et Petrus de Kamieniecz notarius, że m[...] Jan jest pod 1468, wraz z Andrzejem ze Słupia, Matyaszem z Pabianic [kopiści w rękopisie Lat.F.ch.I.297 z 1466 r., Lat.F.ch.I.318 z ok. 1469 r.]
- 1463–1470 Mathias de Pabyanicze [benedyktyn z Św. Krzyża, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.257 z 1456 r. oraz Lat.F.ch.I.318 z 1468 r.]
- 1464 Jan Białkowski zakonnik bożogrobski w Leżajsku [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.104]
- 1464 Jan Swidrigal [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.290]
- 1464 Piotr de Lagow vicarius in Craszyk [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.105 z 1468 r.]
- 1465 Andrzej z Koła [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.109]
- 1465 Andrzej z Podczach [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.295]
- 1465 Bernard Sandoceus z Krakowa, alumnus łysogórski [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.331 z ok. 1482 r.]
- 1465 Petrus de Scarzeschow w Miechowie [tylko Lelewel II, s. 89, przyp.]
- 1466 Albert z Radoszyc [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.XVII.141 z 1456 r.]
- 1466 Bartholomaeus natione de Grodzisko, vicarius in Brodnycza serviens apud V.D. Barth. Crzyżanowsky [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.299]
- 1466 Franciszek z Sandomierza Myszka [lub Mysza, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.296]
- 1466 Jan z Kamieńca [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.297, zob. też pod r. 1463–1465]

- 1466 Mikołaj rektor szkoły w Radomiu starym [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.298]
- 1466–1472 Jan alias Lysnosen Marsz. Łysag. [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.II.35 z ok. 1472 r.]
- 1467 Jan kapłan landeński [Jan Vrethen, przeor łądzki, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.304]
- 1467 Petrus de Pleczska Dąbrowa [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.307]
- 1468 Mikołaj mnich łysog. [Mikołaj z Wielkiego Koźmina, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.308, zob. też pod r. 1460]
- 1468 Paulus in monasterio S. Adalberti in castro plocensi [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.309]
- 1468 Laurentius de Laurentiis [prawdopodobnie tożsamy z niezidentyfikowanym Wawrzyńcem z Wawrzyńcyc zob. pod r. 1459]
- 1468 Waclaw z Brodnicy pisał w zamku krakowskim [Waclaw z Brodni, kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.111]
- 1468–1470 Joannes de Dob. frater alumnus Pultoviae [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.322 z 1470 r.]
- 1468–1472 podług Lel. do 1493 Andreas de Słupia, 1470 in monte calvo alumnus in praepositura vavelnicensi, 1472 in monasterio, 1472 plebanus in utraque Słupia, 1493 superior Calvimonti [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.123 z l. 1471–1476; Lat.F.ch.I.331 z 1472 r.; Lat.Q.ch.I.130 z 1493 r.]
- 1469 Stanislaus servitor V.D. Creslai de Korozwęki [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.320]
- 1470 Grzegorz z Krakowa (Uwagi nad Mat. Chol. ..., p. 16)¹²³
- 1470 Joannes de Gdrzykoń [wyżej: ...bój] in Góra [lub de Odrzyboy, Odrzykon, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.323]
- 1470 Jan z Krakowa [niezidentyfikowany]
- 1470 Michael Gar. de Pinisko [prawdopodobnie Michał kapłan z Puńska, kopista w rękopisie Lat.F.ch.II.111 z 1474 r.]
- 1470 Mikołaj [niezidentyfikowany]
- 1471 Albert z Tarnowa, kust. opat., archid. lwow., pleban w Michocinie [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.326 z 1471 r. oraz Lat.F.ch.I.335 z 1474 r., właściciel ksiąg]
- 1471 Wawrzyniec kapłan pozn. w Zał. bibl. [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.II.402 z Biblioteki Załuskich]
- 1471–72 Mathias presbiter de Bronischewice [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.120]

¹²³ J. Lelewel, *Uwagi nad Mateuszem herbu Cholewa polskim XII. wieku dzieiopisem a w szczególności (sic!) nad pierwszą dzieiów tego xięgą*, Wilno 1811, s. 16. Rękopis: Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 1315 II, z księgozbioru T. Czackiego.

- 1472 Johannes de Kalisz [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.120]
- 1472 Paweł z Krakowa [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.333, tożsamy z Paulus de Cracovia, zob. pod r. 1473]
- 1472–1473 Vincentius in Góra [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.335]
- 1473 Andreas de Mylchow [być może tożsamy z Andrzejem, bożogrob-
cem miechowskim, kantorem, kopistą rękopisów Lat.F.ch.I.338 z 1473 r.;
Lat.F.ch.I.498 z 1473 r. oraz Lat.F.ch.I.344 z 1475 r.]
- 1473 Marcus Schowa de Słup [kopista w rękopisie Lat.F.ch.II.216]
- 1473 Paulus de B. [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.334]
- 1473 Paulus de Cracovia [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.336, tożsamy
z benedyktyńcem świętokrzyskim Pawłem z Krakowa, zob. pod r. 1472]
- 1474 Joannes plebanus de utraque Slupp sub monte [kopista w rękopisie
Lat.F.ch.I.339]
- 1474 Jan Grosz (Grossus) [kopista w rękopisie Lat.F.ch.II.215 z 1473 r.]
- 1474 Wincenty z Góry [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.335]
- 1475 Andrzej crucifer monasterii miechov. [kopista w rękopisie
Lat.F.ch.I.344; także Lat.F.ch.I.338 oraz Lat.F.ch.I.489 – oba rękopisy
z 1473 r.]
- 1475 Joh. Martinus de Szydłów [benedyktyn świętokrzyski, kopista w rę-
kopisie Lat.Q.ch.XVII.94]
- 1475 Jan z Ruszczy [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.125]
- 1476 V. Nicolaus haeres de Schyenno. Łysag. [kopista w rękopisie
Lat.F.ch.II.201]
- 1479 Michael sacerdos de Puńsko [kopista w rękopisie Lat.F.ch.II.111
z 1474 r.]
- 1480 Stanislaus de Szczekociny filius Thomae [kopista w rękopisie
Lat.F.ch.I.361]
- 1480–1500 Barthol. Sosznkowsky nauczyciel w Sokołowie. Uwagi nad
Mat. Chol. par. 3, p. 17¹²⁴
- 1481 Stefan z Obornik [de Oboziński, kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.364]
- 1481 discretus Theophilus de Bogusławicze. Uwagi nad Mat. Chol., 3 p.
17¹²⁵
- 1490 Bernard z Krakowa [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.369]
- 1491 Metlinger alemanus [niezidentyfikowany]
- 1492 Andrzej ze Słupia superior Skrzyżski [Andrzej ze Słupi, benedyk-
tyn z Św. Krzyża, podprzeor, kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.130, zob. pod
r. 1471]

¹²⁴ J. Leleweł, *Uwagi nad Mateuszem herbu Cholewa...*, s. 17. Rękopis: Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 1316 II, z księgozbioru T. Czackiego.

¹²⁵ J. Leleweł, *Uwagi nad Mateuszem herbu Cholewa...*, s. 17. Rękopis: Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 1313 IV, z księgozbioru T. Czackiego.

- 1493 Nie wiem czy ten sam czy inny Andrzej z tytułem podprzeora Łysogórskiego [tożsamy z Andrzejem ze Słupi, kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.130]
- 1495 Jan z Dokowa i Bogusław z kosten Żabiński [Jan de Doszowo lub Dobrowo oraz Bogusław z Kościana zw. Babiński, kopiści w rękopisie Lat.F.ch.I.373]
- 1497 Klemens Polyak xiądz sulejowski [niezidentyfikowany]
- 1497 Joh. de Rosprza Pauli filius [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.374]

W XV w. bez ściślejszego oznaczenia czasie:

- w Pokrzywnicy: Matyasz
w Pokrzywnicy Tomasz
w Pokrzywnicy G. de S.
w Pokrzywnicy Jakub Pokrzywnicki
- w Sieciechowie: Albert
w Sieciechowie Bogusław
w Sieciechowie Andrzej
w Sieciechowie Stanisław kosten
w Sieciechowie Joan Siemek de Makowsko [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.IX.77]
w Sieciechowie Jan z Studziennicy [kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.211]
w Sieciechowie Marek z Mogiły
w Sieciechowie Jan vitreator
na Łysej górze Jak. Zaborowski – antyfonarze podług tradycji
- na Łysej górze Mik. Kosminski – antyfonarze podług tradycji¹²⁶
- W XV w. Lucas
- XV w. Mathias de Cracovia prof. theol.
- XV w. Stanislaus de Scarbimiria can. crac.
- XV w. Nicolaus clericus filius Petri civis busien.
- XV w. Symon de Auspeccz
- XV w. Guiliermus
- XV w. Stanislaus de Woynicz [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.472 z 1412 r.]
- XV w. Tatar benedyktyński uczeń
- XV w. Przybysław z Linowicz
- XV w. Marcin
- w początkach XVI w. Benedykt Jaroniewski Xiądz sieciechowski
- 1502 Marcin de Zaszkowo przepisał brewiarz drukowany w Wenecyi dla kościoła płockiego, u Jana Herzog impressorum monarchy. [kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.527]

¹²⁶ Zob. K. Bracha, *Praktyki pobożne Mikołaja z Wielkiego Koźmina (zm. 1490 r.) mnicha Łysogórskiego*, [w:] *Klasztor na Świętym Krzyżu. Skarb polskiej kultury i historii*, red. P. Zajac, Poznań 2018, s. 61–85 (tamże literatura).

- 1502–1504 Mathias de Warka presb. posn. dioec. Sieciechow. [kopista w rękopisie Lat.O.ch.I.85]
- 1509 Fran. [?] de Pozaresznicz in gymn. D. Jac. Nise.
- 1512 Jakub – Syecyech – Matyasz benedyk. sieciech. [Jakub zw. Szyezych, kopista w rękopisie Lat.O.ch.I.86]
- 1516 Johannes de Warszovia [być może kopista w rękopisie Lat.F.ch.I.386, ale sam kodeks pochodził z XV w., ponadto z Biblioteki Załuskich]
- 1522 Stanislaus de Brzozow
- 1529–1530 Stanisław ze Mstowa
- 1536 Jan z Opatowa. Czy nie ten sam pod 1550 [powyżej nadpisano: 1522] Jan Bażyński z Opatowa? [kopista Jan Basieński (Sazyński) z Opatowa, kopista w rękopisie Lat.Q.ch.I.306 datowanym – prawdopodobnie błędnie – na XV w.]
- 1577 Albert Westchowski przeor tyniecki 1577
- 1580 Jan Grzymaczowski kapelan tyniecki
- 1591 Mateusz Szczodrochowski
- 1593 Walenty z Tarnowa
- Wiek XVI Szymon z Mielca w Pokrzywnicy
- 1640 Mat. Byszewski rękopism z muzyką
- 1647 Stanisław Glitowski przeor
- 1650 Marcin Kwiatkiewicz przeor
- 1684 Franciszek Ciołek Poniatowski zakonnik S. krzyżski
- 1687 Jerzy Jonston
- Wiek XVII Władysław kameduła montis coronae czyli w Rytwianach
- 1713 Kilian zakonnik S. krzyżski
- 1724 Placyd zakonnik S. krzyżski
- 1797 Benedykt Radziszewski, pierwsza karta z rysunkiem Anzelma Czapkowskiego subdyakona
- 1798 Andrzej Gawowski
- Wiek XVIII Cajetanus Sładowski
- Wiek XVIII Remigi Star...

2: Wykaz zlecniodawców, iluminatorów, introligatorów

(podstawa edycji: Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 158–159).

Nie od rzeczy będzie, przydać tu rejestr osób, które kazały pisać rękopisma, iluminatorów, introligatorów; najmniejsza bowiem skazówka wielkiem ułatwieniem być może:

Kazali pisać rękopisma, kupowali je:

Stanisław proboszcz miechowski roku 1392 [Lat.F.v.I.56 (G 380)]

- Przybysław z Milacowa roku 1405 [Lat.F.ch.I.77 (G 572)]
- Mikołaj z Domanikowa kanonik poznański roku 1411 [rękopis niezidentyfikowany]
- Paweł (z Pakości) z Pacosth roku 1417 [Lat.Q.v.I.149 (G 469)]
- Michał proboszcz miechowski roku 1424 [Lat.F.ch.I.112 (G 408)]
- Rektor parafialny w Chybicach roku 1427 [Lat.Q.ch.I.71 (G 270)]
- Grzegorz officyał sandomirski roku 1428–1430 [Lat.F.v.I.80 (G); Lat.F.ch.I.190 (G 862); Lat.Q.ch.I.119 (G 531); Lat.F.v.II.16]
- Szymon, informator olim juvenum in Brzeziny roku 1440 [Lat.F.ch.I.215 (G 612)]
- Mikołaj Adolphi (Odelf) roku 1444¹²⁷
- Piotr z Dobrego z Błotnicy pleban roku 1466 [Lat.F.ch.I.298 (G 314)]
- Stanisław z Starzynina kanonik łączycycki roku 1468 [lub Świętosław ze Starzynina – Lat.F.ch.I.310 (G 426)]
- Magister de Ropczycze roku 1469 [Lat.F.ch.I.320 (G 569)]
- Stanisław z Wojcic pleban w Hży, kanonik i officyał sandomirski, pisał sam, kazał pisać, odczytywał, robił komentarze roku 1466–1471¹²⁸.
- Michał opat benedyktynów na Łysej górze, w Ś. Krzyże zatrudniał tem zakonników, plebanów i innych roku 1474¹²⁹
- Jan z Przeworska bożogrobca roku 1483 [Lat.Q.ch.XVI.8 z 1467 r.]
- W XV w.:
- Piotr kanonik wiślicki [rękopis niezidentyfikowany]
- Andrzej pleban z Lutprancza roku 1419 [Lat.F.ch.I.155 (G 860); Lat.F.ch.I.407 (G 406), Lat.F.ch.I.471 (G 508)]
- Szymon z Lutomirska [Lat.F.ch.I.413 (G 588)]
- Jan z Xiąża, proboszcz ś. Jadwigi [Lat.F.ch.I.474 (G 607)]
- Jan opat w Mogile roku 1491–1510 [Lat.Q.v.II.19]
- Stan. Kobyliński decr. doctor [Lat.F.ch.I.269 (G 227)]
- [na marg.:] kazali pisać rękopisma
- Jan z Beszcze kasztelan żarnowski roku 1447 [Lat.Q.ch.I.75 (G 720)]
- Jakub proboszcz w Rutce roku 1502 [Lat.F.ch.I.527 (G 570)]
- Jan z Dolska wikary u S. Stefana roku 1522 [rękopis niezidentyfikowany]
- Ojciec Tomasz roku 1551 [Lat.Q.ch.I.306 (G 875)]
- kupowali je:
- Jan z Raczyborska magister roku 1398 [Lat.F.ch.I.48 (G 840)]

¹²⁷ Być może rękopis Lat.F.ch.I.4 (G 18) z przełomu XIV i XV w.; przedstawiciele sandomierskiej rodziny Odolfów ofiarowywali rękopisy klasztorowi cystersów w Koprzywnicy – zob. J. Kaliszuk, *Codices deperditi...*, t. 1, s. 314–315.

¹²⁸ Zob. M. Derwich, *Stanisław z Wojcyc a benedyktyni łysogórcy*, [w:] M. Derwich, *W kręgu łysogórczego opactwa benedyktynów. Studia*, Kielce 2006 (Łysogórcskie Opactwo Benedyktynów. Źródła – Monografie – Studia, 1), s. 130–143.

¹²⁹ Michał z Kleparza – zob. J. Kaliszuk, *Codices deperditi...*, t. 1, s. 270–273.

- Dersław z Rytwian wojewoda sandomirski roku 1405 [Lat.F.ch.I.79 (G 790)]
Stanisław z Mylakowa roku 1433 [Lat.F.ch.I.77; Lat.F.ch.I.201 (G 831)]
Jan proboszcz miechowski roku 1439 [rękopis niezidentyfikowany]
Piotr z Scarzeschowa w klasztorze miechowskim roku 1465 [Lat.F.ch.I.294 (G 866)]
Proboszcz z Wąwolnicy roku 1468 [być może Lat.F.ch.I.295 z 1465 r. (G 266)]
Stanisław Echard de Cracovia carbonarius boch. roku 1470 [Lat.F.ch.I.243 t. 1–2 z 1451 r. (G 768), gdzie nota: *comparatus est liber iste per Stanislaum Erhardi de Cracovia carbarium bochn.*]
Andrzej z Kroszyna wiek XV [rękopis niezidentyfikowany]
Fr. Martinus, olim custos mechov. de Żarnowecz wiek XV [rękopis niezidentyfikowany]
Mi. Klimo z sandomirskiego wiek XV [Lat.F.ch.I.448 (G 275), gdzie nota: *comparavit frater Nicholaus Climo de Szędomiria*]
Albert z Tarnowa kustosz opatowski, odczytywał kupione książki, rejestra do nich układał [Wojciech Górny z Tarnowa – Lat.F.ch.I.335 (G 277); Lat.F.ch.I.326 (G 24)]
Stan. Bydłoszek rok 1606 [Lat.F.ch.I.243, t. 1–2 (G 768)]

Illuminatorowie i rubrykatorowie

Drobno pisano dla nich tytuły i litery uncjalne, ażeby nie było w tem żadnej pomyłki, patrz ręk. 313 [Lat.F.ch.I.497, obecnie Warszawa, Biblioteka Narodowa, 3021 III].

Jako illuminator wspomniany: Mikołaj malarz z Jawora [?] czyli Olesnicy 1401 r. Ręk. 41[...] [Lat.F.v.I.78 (G 416), gdzie kolofon: *finitum per Nicolaum pictorem de Vratislavia vel de Olsna*]

Michał de Florencia 1432. Ręk. 27[...] [Lat.F.ch.III.23 (G ?)]

Za tego poczytać zapewne wypada Jana Kostana, gdy o sobie mówi: *fidelis scriptor alias pictor vivarum imaginum* 1460. Ręk. 21[...] [Lat.F.ch.I.269 (G 227) lub Lat.F.ch.I.231 (G 217)]

Mathaei de Raciąż sermones et Henrici de Uri [=Frimaria] praeceptorum per Stanislaum de Roszczyn vicecustodem ecclesiae collegiatae scarbimiriensis illuminatus iste libellus, quem scolaribus regressare dederat, pro labore ipsius a quolibet sexterno grossum dedit. 1475–1481. Ręk. 54[...]. Wszakże iluminacyi w tej księdze nie ma żadnej, tylko porubrykowanie minią [Lat.Q.ch.I.125 (G 541)].

[na marginesie:]

Przepisy iluminatorskie do farb i złota są w 687 rękopiśmie [Lat.Q.ch.I.115, gdzie tekst określony jako *astrologica et de coloribus*].

Intrologator

Jan z Zagoszca u S krzyża 1468. Ręk. 28[...] [Lat.F.ch.I.297 (G 284)]

O późniejszych wspomni się mówiąc o drukowanych dziełach.

[na marginesie:]

Introligatorowie

Oprawiał książki Michał z Florencji, pierwiej archidyakon przemyski, potem benedyktyn u S. Krzyża, ten sam zapewne, co między illuminatorami położony. [rok] 1450

Mathias de Pirsznycz sacerdos regrossavit in Chancziny. [rok] 1472
[Lat.Q.ch.I.121 (G 974)]

Aneks nr 5: Wykaz kolofonów

(podstawa edycji: Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 148–158)

Klauzule

Są one pospolicie na końcu dzieła, po wyrażeniu tytułu książki, pisarza, daty pisma, jak gdyby pieczęć jaka do dzieła przyciśnięta, bez której, źleby się wydawała xięga i talent pisarza. Wszakże wiele jest i takich rękopismow, w których, lubo tytuł dzieła jest na początku, albo się dochodzi z przedmowy tylko, chociaż milczeniem pokryty autor i piszący książkę, nie pominięto godła, bo jakże się bez niego obejść można. Godło takowe, czyli klauzula uwieńcza dzieło, finis coronat opus, daje sposobność piszącemu tak mozolnie cudze myśli, wyrażenia choć jednej swojej, a jeszcze upodobanej; dozwala częstokroć dowcipu, żartobliwości, może nie raz lepiej nagrodzonej, niżeli trud podjęty. Klauzule więc albo klauzury są cechą wieku, piętnem pisarzy; mogą nawet niekiedy, jak mniemam, posłużyć do odkrycia pisarza, gdyż lubo niektóre nadto były upowszechnione i wszystkim, że tak powiem, wspólne; inne, własny zapewne wynalazek, temu tylko pisarzowi niejako właściwe, jego przypowieść stanowiące, rozróżniające go od innych znamię. Tak rękopisma ówczesne wszystkie po łacinie, tak i klauzule najwięcej tym językiem, trafiają się wszakże i w ojczystym pisane rubryką, są i czarnym atramentem. Przejdźmy do szczegółów:

1^a. Wznosi klauzula talent pisma wyrażając:

Scribere qui nescit, nullum putat esse laborem. Tres digiti scribunt et totum corpus laborat. Ręk. bib. pu. 105 [Lat.Q.ch.I.172 – nieodnotowany].

Ktho nyeumye niczsz pyszacz, then mnyma, aby mala by była robota [Lat.Q.ch.I.53 – kolofon odnotowany].

2°. Utrudzenie swe okazuje piszący, tak dokonywając

444 ręk.: Scriptori jam cessa! quia tibi est manus fessa [Lat.Q.ch.I.93].

[na marg.: 2°. Finitus tadium [recte: tedium] scriptoris praesentium. Rękop. 756] [Lat.F.ch.II.32 – kolofon odnotowany].

3°. Na biedę swą narzeka:

Hoc scripsit pauper qui fuit, dummodo sit alter. Ręk. 538 [Lat.F.ch.I.373 – kolofon odnotowany w błędnej formie].

4°. Zły stan zdrowia swego czytelnikom opowiada, pomnę w puławskiej bibliotece na psalterzu:

Nygdy w zdrowy pyszany, y w wyelikyey choroby [powyżej: nie moczy] dokonany [Kraków, Biblioteka Czartoryskich, 1269 I – kolofon odnotowany¹³⁰].

5°. Zwykle dzień ukończenia zapisany, częstokroć godzina; jeden i drugi dalej posuwał skrupulatność, gdy wyrażał gdzie i kiedy, a nawet w jakim stoł jego postawiony miejscu:

Sedens in cella, et infra missarum solempnia. Rok 1456 ręk. 480 [Lat.Q.ch.I.89, obecnie Warszawa, Biblioteka Narodowa, 3016 II – kolofon nieodnotowany].

Angulorum quarto juxta fenestram, patrz No. 528 [Lat.Q.ch.I.94 – kolofon odnotowany].

[na marg.:] 5°. Finitus hora prima noctis, pro quo Deus sit benedictus in saecula saeculorum. Amen [Lat.F.ch.I.254 (G 805) – kolofon nieodnotowany].

6°. Mamyż się dziwić, że piszących wielka radość przejmowała, gdy pracę dokonywali, nad którą mozolili się nie raz cały rok i dłużej niekiedy, ztąd wykrzykniki owe:

Hic liber est scriptus, qui scripsit, sit benedictus. Amen 726 [tak Lat.F.ch.I.106 (G 757) – kolofon odnotowany; Lat.F.v.II.19?].

Laus tibi sit Christe, quia liber explicit iste. Ręk. 246 [rękopis niezidentyfikowany].

Scribere jussisti, pretium mihi dedisti

Laus tibi Christe, quia liber finitus iste. Ręk. 265 [Lat.F.ch.I.264 – nieodnotowany].

Tibi laus, tibi gloria, tibi gratiarum actio, o beata Trinitas! Ręk. 265 [Lat.F.ch.I.264 – odnotowany].

Finit, ex hoc intemerata Virgo laudetur cum Cristo, in saecula saeculorum. Amen. Ręk. 268 [Lat.F.ch.I.275 – kolofon nieodnotowany].

Deus confortet ipsum, et sanet in suo amore, quia finivit ipsum (librum) Ręk. 77 [Lat.F.ch.I.286 – kolofon odnotowany].

Perfecto / Finito libro, referamus gratias Ręk. 721 [Lat.Q.v.I.119 – kolofon nieodnotowany].

¹³⁰ Zob. A. Lipiński, *Psalterz puławski*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1917, nr 1, 7, s. 7–10, tu: s. 9.

Perfecto / Finito libro sit laus et gloria Christo Ręk. 341 i 171 [Lat.Q.ch.I.109 – kolofon odnotowany; Lat.Q.ch.I.287 – kolofon nieodnotowany].

Finitus laus Deo

Laus sit Christo

Pro quo Deus sit laudandus in saecula saeculorum Ręk. 234 [Lat.F.ch.I.210 – kolofon odnotowany].

Sit benedictus Deus tribus in personis, et unus in essentia [Lat.F.ch.I.170 – kolofon odnotowany; Lat.F.ch.I.210 – kolofon odnotowany].

Et sic est finis, laudetur Deus in trinis [Lat.F.ch.I.514 (G 496) – kolofon odnotowany].

Et sic finis adest operis Ręk. 645 [Lat.F.ch.I.232 – kolofon odnotowany].

Et sic est finis hujus operis Ręk. 653 [Lat.F.ch.I.244 – kolofon odnotowany].

Quem ad modum distincte inchoavi, eodem modo et finivi recte prius sufficiens sit. Ręk. 829 [Lat.F.ch.I.374 – kolofon odnotowany z błędami].

Pro cuius finis consumatione sit Deus benedictus. Ręk. 977 [Lat.Q.ch.XVII.134 – kolofon odnotowany].

Pro cuius fine sit laus et gloria Cristo in saecula saeculorum. Amen.

Et sit est finis, de quo Christus sit gloriosus. Ręk. 711 [Lat.Q.ch.I.144 – kolofon nieodnotowany].

Et est finis hujus operis, pro quo sit benedictus gloriosus dominus. Amen. Ręk. 763 [Lat.F.ch.I.30 – kolofon nieodnotowany].

7°. Często wyraz tej pociechy z ukończenia pracy bywa połączony z igraszką słów, na przykład:

Qui scripsit scribat [wyżej: semper cum domino] et longo tempore vivat [prawdopodobnie Lat.F.ch.I.224 (G 582) – kolofon odnotowany].

Explicit hac summa, sit Christo gloria summa. In terris summus est isto tempore minimus Ręk. 247 [Lat.F.ch.II.201 – kolofon odnotowany].

Et sic est finis hujus opusculi vocabulorum. Sit Deus benedictus in saecula saeculorum. Amen. Ręk. 270 [Lat.F.ch.I.179 – kolofon odnotowany].

Hoc opus exigi, festa sepissime fregi. Amen, solamen. Ręk. 272, 512 [Lat.F.ch.I.464 – kolofon odnotowany; Lat.F.ch.I.7 – kolofon odnotowany].

Laus tibi sit Christe, quia labor explicit iste. Heu male finivi, quia scribere non bene scivi. Dignus est mercenarius mercede sua. Ręk. 282 [Lat.F.ch.I.490 – kolofon odnotowany].

Finis adest operis, scriptor mercedem poscit laboris. Finito libro sit laus et gloria Christo. Amen. Ręk. 787 [Lat.F.ch.I.56 – kolofon odnotowany z błędami].

Finis adest operis, mercedem posco laboris. Finito libro, sit laus et gloria Christo. Amen. Ręk. 289 [Lat.F.ch.I.196 – kolofon odnotowany].

Libro finito, saltat scriptor pede laeto. Ręk. 318 [Lat.F.ch.I.354 – kolofon odnotowany].

W dziele Joannis de Lignano, super decretalia Gregorii: per manus diversas. Alleluja [rękopis niezidentyfikowany].

Locator maneat, qui scriptoribus maledicat. Ręk. 379 [rękopis niezidentyfikowany].

Ut placuit nauta – portus attingere caute, Sic mihi scriptori – finem posuisse labori. Piotr kapellan, wikary z Pacanowie. Ręk. 145 [prawdopodobnie Lat.F.ch.I.206, obecnie Warszawa, Biblioteka Narodowa, 3316 III – kolofon nieodnotowany].

Scriptor laudetur, editor hujus opusculi veneretur. Hunc librum edidit, nomen ejusdem linea salutis (jest to owego dzieła tytuł) posuit. Ręk. 184 [Lat.Q.ch.I.33 – kolofon nieodnotowany].

Explicit hoc scriptum Matris Mariae sit nomen benedictum Ręk. 165 [Lat.F.ch.I.279 – kolofon odnotowany].

Sic itaque finitus praesens libellus, qui non est novellus, sed vetellus, id est antiquus, pro cuius fine sit benedictus Deus almus, et ejus genitrix virgo S. Maria intacta, sanctusque praesul Stanislaus, pater noster pius, Polonorum patronus, sub cuius vexillo perpetuo ... tribuitur omni Polono; totaque caelestis curia sit nunc benedicta, tandemque Deus polorum, nos faciat regnare in saecula saeculorum. Rękopism sieciechowski [Lat.Q.ch.XVI.32 (G 175) – kolofon odnotowany].

Hunc breviarium finivi male, quia scribere nescivi melius, propter multa impedimenta; ideo rogo, parcite mihi, et pro me peccatore decantetis unum Ave Maria, quando hac legetis. Matyasz benedyktyń 1512 r. Ręk. 203 [Lat.O.ch.I.86 – kolofon nieodnotowany].

Laus Christo detur, quoniam finis libro habetur Ręk. 422 [Cl.lat.F.ch.10 – kolofon nieodnotowany].

Caelestis regni fungatus luce pertienni, Librum qui scripsit imoque scribere jussit. Ręk. 441 [Lat.Q.v.I.145 – kolofon nieodnotowany].

Amen, solamen sit S. Spiritus. Amen. Ręk. 480 [?] 602 [rękopis niezidentyfikowany – być może Lat.Q.ch.I.89, obecnie Warszawa Biblioteka Narodowa, 3016 II – kolofon nieodnotowany; Lat.F.ch.I.245 – kolofon odnotowany].

Finito libro, refero gratias Christo. Christus laudetur, quod libri finis habetur [Lat.F.ch.I.58 (G 522) – kolofon odnotowany].

8°. Czasem wyraża pilność swą, albo że musiał wielu pospieszać:

et hoc valde festinantes, quia erat mutatur locum. Ręk. 598 [rękopis niezidentyfikowany].

Legentes petite scriptori gaudia vitae, diligentiam feci, post laborem spero praemium. Jan z Brzeżan w rękopisie sieciechowskim. Ręk. 144 [Lat.F.ch.I.272 – kolofon odnotowany].

9°. Powiada, że N. Panna była mu pomocą, lub dziękuje jej:

Astitit principio et fini sancta Virgo Maria meo 1441. Ręk. 290 [Lat.F.ch.I.216 – kolofon odnotowany].

Astitit principio et fini Virgo Maria meo Ręk. 952 [Lat.F.ch.I.32 – kolofon nieodnotowany].

Myla matuchno boza dzyankuyo tobe, bancz sze semnø. Amen. Amen [Lat.F.ch.I.131 (G 140) – kolofon odnotowany].

10°. Wznosi myśl do Boga i Maryi, jak w następnych przytoczeniach:

Sanctus, sanctus D. Sabaoth! pleni sunt caeli et terra gloriae tuae. Ręk. 319 [Lat.F.ch.I.5 – kolofon nieodnotowany].

Ach myly Bosse! kthorz uczyebye być mosse [Lat.F.ch.I.131 (G 140) – kolofon odnotowany]

Boguslae! (zapewne to pisarz do siebie mówi:) da gloriam et laudem Deo tuo. Ręk. 152 [Lat.F.ch.I.116 – kolofon odnotowany].

Domine Jhesu Christe, fili Dei uni, digneris propicius misereri premissa colligenti, et cuilibet eis bene utenti, et scriptori scribenti. Ręk. 155 [Lat.F.ch.I.197, t. 2 – kolofon nieodnotowany].

O piissima virgo Maria! digneris pro me infelicissimo scriptore, tuum dilectissimum interpellere filium. Ręk. 171 [Lat.Q.ch.I.287 – kolofon nieodnotowany].

[na marg.: 10°]

Suscipe completi laudes o Criste laboris, Quas cordis laeti vice [?] intima redat amoris. Ręk. 638 [Lat.F.ch.I.242 – kolofon odnotowany].

Amen dicant omnia Ręk. 640 [Lat.F.ch.I.353 – kolofon odnotowany].

Tibi Domine Deus! laus cum matre S. Maria venerabili tua, nec non omnibus sanctis, apostolis, martyribus, confessoribus, virginibus, viduabus, angelis et archangelis. Amen. Ręk. 703 [Lat.Q.ch.XVI.2 – kolofon nieodnotowany].

Ergo virgo grata, duc nos ad regna beata. Ręk. 734 [Lat.Q.ch.XVII.131 – kolofon nieodnotowany].

Myly boże raczy szø smylovacz nad nami grzechsnymi chrzesczyany. Ręk. 812 [Lat.F.ch.I.203 (G 312) (błędnie?) – kolofon odnotowany].

Panie Boze daj tho, aby wysstych Turkow pobitho. Ręk. 889 [Lat.Q.ch.I.35 – kolofon odnotowany].

Jesu Criste myli bandz nam miloscziw. Ręk. 893 [Lat.Q.ch.I.27 – kolofon odnotowany].

Ach boze moy pomoszy my. rok 1388. Ręk. 953 [Lat.F.ch.I.469, obecnie Warszawa, Biblioteka Narodowa, 3026 III, lub Lat.F.ch.I.23 (G 76?)].

D. Christus sua nos pietate conservare dignetur, in prosperitate, sorpitare [?] longaeva gaudia, laetitia et honore. Ręk. 241 [Lat.F.ch.I.318 – kolofon nieodnotowany].

Marya pomoszy my grzesznemu [być może Lat.Q.ch.XVI.32 (G 175) – kolofon odnotowany].

Boze myly pofalon bœcz [być może Lat.Q.ch.I.27 (G 893) – kolofon odnotowany].

Ne vanum scribam, duc virgo Maria manum. Ręk. 525 [Lat.Q.ch.I.82, obecnie Warszawa, Biblioteka Narodowa, 3015 II – kolofon nieodnotowany].

11°. Za błędy przebaczenia błaga:

Et hac praemissa brevitatis causa sufficiant. Super operis imperfectionem veniam postulo a lectore, ut quae corrigenda viderit, emendet; et D. Deo ac genitrici sua dilecta cum omnibus sanctis gratias agat, actori et pronunciatori in nullo detrahendo, sed grates referendo. J. Christus, Maria. Ręk. 256 [rękopis niezidentyfikowany]¹³¹.

Quicumque in hoc volumine legerit, oro cum ut corrigat, et pro salute mea Ave Maria cantet. Rps 258 [Lat.F.ch.I.314 – kolofon odnotowany].

12°. Poleca się łasce i modlitwom:

Jan Andrzej pokrzywnicki 1453 roku. Ręk. 89 [Lat.Q.ch.I.44 – kopista nieodnotowany].

13°. Każe modlić się za siebie:

Orate pro magistro Jacobo. [rękopis niezidentyfikowany, być może Lat.F.ch.I.54].

Qui habebis ipsum (librum) de scriptore digneris memoriam, cura Dei habere. Ręk. 509 [Lat.F.ch.I.484 – kolofon nieodnotowany].

Oretur pro scriptore hujus libri, Deus propitius esto illi peccatori. Ręk. 416 [Lat.F.v.I.78 – kolofon odnotowany].

Ad cujus manus deveniet hoc opus, roget Deum pro scriptore, ut Deus salvet animam suam a damnatione perpetua. Ave Maria. Ręk. 276 [Lat.F.ch.I.306 – kolofon nieodnotowany].

Scriptor voce pia, postulat Ave Maria [Lat.F.ch.I.153 (G 139) – kolofon odnotowany].

Nyeboze proszy Boga za myø nadznyka osthatek wszyedni [Lat.Q.ch.I.27 (G 893) – kolofon odnotowany].

Usurus libro, scriptoris quoque memento. Scriptoris libri memorentur eo fruituri. Cui libro frueris, peto, scriptoris memor eris. Ręk. 726 [Lat.Q.v.I.186 – kolofon nieodnotowany].

Qui usus fuerit ex eo, oretur pro eo, quoniam indignus peccator est. Ręk. 755 [Lat.F.ch.I.248 – kolofon odnotowany].

¹³¹ Analogiczny kolofon znajduje się po tekście *Declarationes titulorum Decretalium* w rękopisie Poznań, Biblioteka Raczyńskich, 141 z 1441 r. – zob. opis rękopisu w: *Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z r. 1420*, wyd. B. Ulanowski, J. Fijałek, A. Vetulani, Kraków 1915–1920–1951 (Studia i Materiały do Historii Ustawodawstwa Synodalnego w Polsce, 4), s. LV–LXI.

Oretur pro eo, ipse scripsit pro communi bono. Ręk. 792 [Lat.F.ch.I.530 – kolofon nieodnotowany].

Qui habebit hoc opus, orabit pro eo qui scripsit unum Pater noster, et unum Ave Maria. Ręk. 805 [Lat.F.ch.I.254 – kolofon odnotowany].

Per Paulum de Byala decanum plocensis dioecesis cujus anima requiescat nunc et semper in gratia et pace Dei et D. nostri Jesu Christi. Amen. Ręk. 848 [Lat.F.ch.I.259 – kolofon nieodnotowany].

14°. I nie tylko pisarz się tego domagał, ale nabywca, introligator, zapisujący komu dzieło:

Orate pro eo, qui comparavit hunc librum. Ręk. 275 [Lat.F.ch.I.448 – zapiska odnotowana].

legatus testamentaliter. Oretur pro eo D. Deus. Ręk. 645 [Lat.F.ch.I.232 – zapiska odnotowana].

Hunc librum de vita Christi comparavi, rogo qui usus eo fuerit, memorare salutis animae meae. Ręk. 809 [Lat.F.ch.I.154 – zapiska odnotowana].

Nabywcy: sit merces Christus. Ręk. 849 [Lat.F.ch.I.463 – zapiska odnotowana].

Frater Nicolaus eundem (librum) emit, ideo dignemini pro eo orare. Vis bona dic unum Ave Maria, pro ejus negligentia. Ręk. 318 [Lat.F.ch.I.354 (G 318) – zapiska odnotowana].

Jan z Zagoszcza introligator S. krzyżsky wyraża: Oretur pro eo. Ręk. 201 [byłby to rękopis Lat.O.ch.I.97 – brewiarz zakonny z 1536 r., ale brak informacji o oprawie; z kolei Jan z Zagości oprawił rękopis Lat.F.ch.I.298 (G 284)].

15°. O nagrodę pisarz dopomina się:

Non deportabis, nisi mihi finales dabis [rękopis niezidentyfikowany].

Non deportabis, nisi me munerabis 1468 roku. Ręk. 727 [?] [Lat.Q.ch.I.23? (G 727) – kolofon odnotowany z datą 1408 r.].

Na weszmysz thych kssøk, alysz my trzy wyerdunky dassz. Tak się odzywa Mat. Zamoklo 1436 r. Ręk. 18[...] [Lat.Q.ch.I.53 (G 185) – kolofon odnotowany].

Explicit hoc opus penna exaratum, et pro hoc penna detur mihi pulchra puella. Ręk. 209 [?] [Lat.F.ch.I.302? – kolofon nieodnotowany].

Finis adest operis, mercedem suscepi laboris. Ręk. 1001 [Lat.F.ch.I.292 – kolofon nieodnotowany].

Finis adest operis mercedem posco laboris. Ręk. 233, 430 [?] [Lat.F.ch.I.532 – kolofon odnotowany; Lat.F.v.I.64 (G 430) – kolofon nieodnotowany; raczej Lat.F.ch.XVI.5 (G 434) – kolofon odnotowany].

Finis adest vere, scriptor vult pretium habere. Ręk. 761 [?] [Lat.F.ch.I.505? – kolofon nieodnotowany].

Finis adest vere, scriptor vult finales habere. Ręk. 539 [Lat.Q.ch.I.190 – kolofon nieodnotowany].

16°. Ów znowu szlachetniejszy, zdaje się nie dbać o zapłatę:

Finem cognosco, et finales non posco. Ręk. 64 [Lat.F.ch.I.80 – kolofon odnotowany].

17°. Ten zwraca myśl do piwa lub wina, dopomina się o finales, bibales, oddzielny zapewne udział prócz umówionej nagrody, albo przynajmniej poczęstowania przy zakończeniu pracy:

Dum bibo pywo, stat mihi kolano krzywo. Ręk. 406 [Lat.F.ch.I.407 – kolofon odnotowany].

In Jaroczino bibent dobre pywo. Ręk. 285 [Lat.F.ch.I.141 – kolofon odnotowany].

Caplanye chces polepsycz dusze swey, nemow czansto pywa naley; Bocz pywo yest dzywny oley, sbawia wolow i roley. Wancznych clamayø chopi, rzekøcz saleny so popy. [Lat.F.ch.I.131 (G 140) – kolofon odnotowany; Lat.F.ch.I.141 (G 285) – kolofon odnotowany].

Tu bona popina, nobis affer bona vina; Si desunt vina, loca posteriora popina. [Lat.F.ch.I.141 (G 285) – kolofon odnotowany].

Pyssali szedzøc, od zabawy pywa grzanky yedzøcz. Ręk. 178 [Lat.Q.ch.I.34 – kolofon odnotowany].

Przetho szle napyssano, esze malo pywa we dzbanye imyano. Ręk. 185 [Lat.Q.ch.I.53 – kolofon odnotowany].

Explicit hoc totum, infunde da mihi potum. Patrz rękopism akad. krak. w XV wieku, cytuje go Lefebure. [rękopis niezidentyfikowany].

Et sic est finis ja gsem propyl mercedem laboris. Ręk. 598 [rękopis niezidentyfikowany].

Finis ades vere, scriptor vero si vales habere bibales, quartnyk na pywo. Ręk. 599 [Lat.F.ch.I.18 – kolofon odnotowany].

Est bona vox naliy, melior pij, optima wypij. 1396 Ręk. 652, 784 [Lat.F.ch.I.44 – kolofon odnotowany; rękopis niezidentyfikowany].

Nalyey pyw mychu, przezamby pszluny. Ręk. 755 [Lat.F.ch.I.248 – kolofon odnotowany].

18°. Ów dochodzić każe swego imienia w niezbyt mądrych zagadkach:

Nomen scriptoris si cognoscere queris Ni / Jo tibi sit primum, co / han secundum vel medium, laus / nes dicitur ymum vel quoque finis. Ręk. 146 [Lat.F.ch.I.120 – kolofon odnotowany].

Scire cupis lector, quis codicis istius auctor / Petrus Riga vocor, cui Christus petro rigat cor. / Dulcius ut saperet modalimine condita metri / Incipit hic

Rige bibliotheca Petri [rękopis niezidentyfikowany – Lat.Q.ch.I.26 (G 660), Lat.F.ch.XIV.10 (G 764) lub Lat.F.ch.XVII.77 (G 211)].

Qui librum scribebat, nomen Joh. habebat Rzepka. Ręk. 527 [rękopis niezidentyfikowany. Jan Rzepka z Chwaliszyc przepisał tekst w rękopisie Lat.Q.ch.XVII.69 z Biblioteki Załuskich].

Si bene scripsissem, nomen meum imposuissem. Ideo ego nolo, quia melius discere volo. Rok 1464. Ręk. 1001 [Lat.F.ch.I.292 – kolofon nieodnotowany].

[...?] Nomen scriptoris si tu cognoscere velis, Pa primum, u secundum, lus ymum et ultimum [rękopis niezidentyfikowany].

Mi si scribatur, cha similiter associatur et el addatus, qui scripsit vis nominatur, sacerdos de Puńsko. Ręk. 823 [Lat.F.ch.II.111 – kolofon odnotowany].

Qui me scribebat, Petrus sibi nomen habebat, Hic benedicatur, a quo liber iste legatur, Sic precor et lector, benedictus sit quoque scriptor, Quisquis et hunc libellum curabit amare libellum. Hoc in scriptura, pastor cognoscere cura; Sit tibi, sit digna, vel si sis vita maligna, Si curam gregis tibi devoti bene regis. Ręk. 835 [Lat.F.ch.I.138 – niepełny kolofon odnotowany].

Qui me scribebat, Petrusque nomen habebat. Si nomen villae queris, ubi me scripserit ille, Ludbranz est dicta, in qua gens est benedicta [skreśl. maledicta]. Hic benedicatur, a quo liber iste legeatur. Explicit iste liber, sit scriptor crimine liber. Tamże [Lat.F.ch.I.138 – kolofon odnotowany].

Scriptor qui scripsit, cum Christo vivere possit. Nomen scriptoris Guilliermus, plenus amoris. Ręk. 905 [Lat.O.ch.I.41 – kolofon odnotowany].

Robota mego thakyego. Ręk. 651 [Lat.F.ch.I.468, obecnie Warszawa, Biblioteka Narodowa, 3018 III].

Finitus per Joh. de Kalisch, nil vel intelligentem modicum. Ręk. 699 [Lat.Q.ch.I.120 – niepełny kolofon odnotowany].

Esto causicus vel medicus, si munera cupis. Si fueris grammaticus vel loy-cus, eris ut azinus unus. Ręk. 684 [Lat.F.ch.I.3 – kolofon nieodnotowany].

19°. Albo żartuje z siebie:

Liber explicit iste, penna erat vilis, manus vero puerilis. Heu male finivi, quia scribere non scivi. Ręk. 327 [Lat.F.ch.I.137 – kolofon nieodnotowany; podobny kolofon w rękopisie Lat.F.ch.I.80 (G 64)].

20° lub przycinki robi lekarzom:

Bene vestiri, pulcre mentiri, audacter interficere, proprium fertur medicorum [rękopis niezidentyfikowany].

21°. Wielu na złodziei xiąg powstaje:

Quis furetur librum, ligno coronetur. Ręk. 272 [Lat.F.ch.I.464 – kolofon odnotowany].

Qui hunc librum furetur, in tribus lignis suspendetur. Ręk. 165, 364 [Lat.F.ch.I.279 – kolofon odnotowany; Lat.Q.ch.I.62 – kolofon odnotowany].

Servanti (librum) benedictio, tollenti maledictio. Ręk. 4[...] [Lat.F.v.I.64 (G 430) – kolofon odnotowany].

Qui te furetur, in tribus lignis suspendetur. Ręk. 5[...] [rękopis niezidentyfikowany].

Phlegeton tunc urat, opus hoc qui tollere curat. Ręk. 572, 60[...]? [Lat.F.ch.I.77 – kolofon odnotowany; Lat.F.ch.I.118 (G 608) – kolofon odnotowany].

Sorte superiorum scriptor libri pociatur, Morte inferiorum / superiorum raptor libri moriatur. Ręk. 105, 57[...] [Lat.Q.ch.I.172 – kolofon nieodnotowany; rękopis niezidentyfikowany].

22°. Radzi, zachować książkę, nie drzeć jej, bo jest ważna.

In hoc libro continetur chronica conventus miechowiensis, in medio, qua propter diligenter servetur, nec loco sacri permittatur [Lat.F.v.I.51 (G 421) – zapiska odnotowana].

[na marg. 22. Pochwała książki]

Ut rosa flos florum, sic liber iste librorum. Ita est quod non dubito. Ręk. 810 [Lat.F.ch.I.16 – kolofon nieodnotowany].

23^a. Na koniec dość często, na żartobliwe trafia się koncepta.

Per manus cujusdam pauperis, et sunt finiti in die Griguli quando raduntur vituli [Lat.Q.ch.I.219 (G 455) – kolofon odnotowany].

Solus ob arinam [?] canis optat adire coquinam [rękopis niezidentyfikowany].

Dum lingit limen, sperat inde venire sagimen [rękopis niezidentyfikowany].

A thak czy było – Tho thobye xąnsze Janie [Lat.Q.ch.XVII.141 (G ?) – kolofon odnotowany].

Lucas est ne quam sed non valde [rękopis niezidentyfikowany].

Explicit liber de conflictu viciorum et virtutum, per manus nescio cujus, sub A.D. nescio quoto, scriptus est nescio ubi, et finitus est nescio quando. Sit laus et gloria Cristo. Amen. Ręk. 5[...] [Lat.F.ch.I.40 (G 502) – kolofon odnotowany].

Per manus kuku – scolarius cujusdam, per manus et non per pedes. 1428 r. Ręk. 5[...] [być może rękopis Lat.F.ch.I.189 (G 594), w którym część tekstów przepisana została w 1428 r. per manus Kukii].

Per manus pauperis et non divitis. Ręk. 6[...] [Lat.F.ch.I.69 (G 624) – kolofon odnotowany].

Explicit Pisana liber ... Sit scriptor omni timore liber. D. Petre date mihi obulum, et punch such. Nollo plur[a] scribere. Ręk. 6[...] [Lat.F.ch.II.214 (G) – kolofon odnotowany].

Est pretium mihi krank, cum nil sequitur nisi Habdank; tak mówi Grzegorz z Pokrzywnicy 1455 r. [Lat.F.ch.I.255 (G 59) – kolofon odnotowany].

Co nalepsich rzeczy nie mass thu. Ręk. 651 [Lat.F.ch.I.468, obecnie Warszawa, Biblioteka Narodowa, 3018 III, nie jest to jednak kolofon, lecz nota na marginesie górnym k. 1r].

Qui me confundat demon, sibi collum frangat, Sutum scriptorem, bone Jesu fac meliorem. Ręk. 652 [Lat.F.ch.I.44 – kolofon odnotowany ze zmianami].

Per manus cujusdam Bartholomaei, in honorem omnipotentis Dei, non valde pulcre hoc opere bono confecto. Ręk. 750 [Lat.Q.ch.I.73 – kolofon odnotowany].

Finivi librum, scripsi sine manibus ipsum, Alpi p ci habas qui habet ni nas, tot habet gras [s]. Ręk. 763 [Lat.F.ch.I.30 – kolofon nieodnotowany].

Per pedes et non per manus cujusdam letabundi socelli, sed claudi, laudetur utique Deus gloriosus. Ręk. 774 [Lat.F.ch.XVII.18 – kolofon odnotowany].

Anno 1389 fin. est liber iste etc. Ryntfleys. Scriptoris digit sint ad vere [?] benedicti. Ręk. 779 [Lat.F.ch.I.34 – kolofon odnotowany].

Omnia desunt huic materie: veritas, correctura, atramentum, penna, papirus scilicet bonus. Ręk. 935 [Lat.F.ch.I.336 – kolofon odnotowany].

Rustice callose, cunctis clericis odiose, Cur te formosa vis sociare rosae. Ręk. 953 [Lat.F.ch.I.469, obecnie Warszawa, Biblioteka Narodowa, 3026 III – kolofon nieodnotowany].

Ach panicze bernnache [?], vesrzy na me ubostwo, a pomoszi, Myly mylø mylu-ge, chlop szø temu dziwuge [czy Lat.F.ch.I.22 (G 76)? – kolofon nieodnotowany].

Explicit iste liber, sit scriptor crimine liber, Qui legit hunc librum, juvat se in paradisum. Ręk. 1003 [Lat.F.v.I.76 – kolofon odnotowany].

Finivi librum, scripsi sine manibus ipsum. Ręk. 60 [Lat.F.ch.I.390 – kolofon odnotowany].

Hic ille scripsit, qui primo scribere discit. Caules cum musca decoxit faemina lurca. tak dworuje Mik. Henlin z Zatorza. Ręk. 69 [Lat.F.ch.I.59 – kolofon nieodnotowany].

Aneks nr 6: Ceny rękopisów

(podstawa edycji: Ł. Gołębiowski, *Kurs bibliografii* – rękopis, s. 159–161).

Ceny rękopismow

Chętnie ujrzycie zapewne ceny rękopismów. Od wymienienia tych zaczynam, które nie mają wyrażonej daty nabycia.

1°. Rękopism pergaminowy 271 z 287 kart, nabyty za 2/3 grzywny [Lat.F.v.I.77 (G 271)]

2°. D. Thomae 2 pars sume theologiae w Pradze za 3 kop groszy czeskich. [Ręk.] 3[...] [Lat.F.ch.I.136 (G 322)]

3°. w ćwiartce N. 350 kupiony w pradze za 1/2 kopy gr. [Lat.Q.ch.I.12 (G 350)]

4°. Decretalia Gregorii Papae valet 6 gr. lator. prag. [ręk.] 378 [rękopis niezidentyfikowany]

5°. Jacobi de Voragine quadragesimale za 1/2 grzy. [ręk.] 502 [Lat.F.ch.I.40]

6°. Thesaurus novus kazania pod n. 607 kupione za 4 zł bez 8 gr. [Lat.F.ch.I.474]

7°. Quadragesimale kupione 1275 [s] roku, przez Jana proboszcza Ś. Jadwigi za kopę groszy, co podług tablicy Czackiego znaczy dziś 80 zł [Lat.F.ch.I.347 (G 403)¹³²]

8°. Decretalia Gregorii Papae na pergaminie, z literami kolorowemi, obrazkami, komentarzami kupione około 1341 r., pro 60 libris (grzywien), co teraz wynosi zł 3544 g. 10 1/2 patrz ręk. 375 [rękopis niezidentyfikowany].

9°. Zolthonis glossa super psalterium 1386 r. nabyta w Pradze za 65 gr., a postylla Konrada inna książka za 2 kopy groszy. Pierwsza równa niniejszym 65 zł, druga 120 [Lat.F.ch.I.29 (G 394), Lat.F.ch.I.27 (G 409)].

10°. W 1411 rękopism zapłacono 2 grzywien, czyli 96 zł [Lat.F.ch.I.120 (G 146)]

11°. Nicolai de Lyra glossa in psalterium pisana w Polsce 1410, kupiona 1424 r. za 6 grz. to jest 271 g. 2 [Lat.F.ch.I.112 (G 408)]

12°. Jacobi de Voragine quadragesimale 1429 r. za pół grzywny, albo zł. 22 g. 18 [Lat.F.ch.I.192 (G 503)]

13°. Benedykt w Krakowie odstąpił ręk. 211 r. 1458 za złoty uczyni może 24 zł. [Lat.F.ch.XVII.77 (G 211)]

14°. Tenże za tęż cenę i w tymże roku odstąpił Petri de Riga aurora, czyli biblią wierszami [być może ponownie był to rękopis Lat.F.ch.XVII.77].

15°. W 1459 roku S. Thomae 1 et 3 pars summae, ostatnia z 395 k. za 10 zł. pewnie 240 dzisiaj [Lat.F.ch.I.265 (G 79)]

16°. W 1459 roku Sermones na parg. przez Mik. Kostena zgodzone za 2 grz., blisko 70 zł. Nr. ręk. 483 [Lat.O.v.I.119 (G 483) – informacja nieznaną]

17°. W 1459 roku tenże już kan. pozn. nabył sermones per curriculum anni za 2 kopy grz. czyli 47 g. 8 [rękopis niezidentyfikowany].

[na marginesie:]

Decretalia Gregorii papae za 20 zł [rękopis niezidentyfikowany]

Postilla Gorre super evangeliam Lucae in 4°, w XV wieku za 2 grzywny, dziś 96 do 128 [być może Lat.Q.ch.I.167 (G 656) – informacja nieznaną]

Postilla Matthaevi de Legnitz 1402 za 8 zł. węgierskich [być może Lat.F.ch.I.60 (G 767) – informacja nieznaną]

Mamotrectus pergaminowy przez Michała proboszcza miechowskiego kupiony 1423 r. za 9 grz. bez 8 gr. co wyrównywa teraz 399 zł 14 g. 6/17 [Lat.F.v.I.79 (G 873)]

¹³² Według Marii Hornowskiej w rękopisie znajdowały się dwie karty Ł. Gołębiowskiego, na jednej z nich była nota o treści: *Quadragesimale, quod novi thesauri titulum gerit kupio. przez Jana, proboszcza S. Jadwigi za kopę groszy 1275. Papier bawelniany – zob. J. Kaliszuk, Codices deperditi...*, t. 2, cz. 1, s. 419, nr 408.

Rękopism 712 kupiony w 1444 za 3 grz. bez 2 gro. teraz 127 zł 22 gr. 2 szel. [Lat.Q.ch.I.67 (G 712)]

Paweł z Bielska nabył w Krakowie postyllę in folio 1454 r. za grzywnę, albo niniejszych 34 zł. 27 gr. 6/22¹³³

Brewiarz dla kościoła płockiego, w Wenecyi drukowany przepisano i odstąpiono w 1502 r., za 2/3 kopy, groszy 3, szelągów 5 uczyni na stopę obecną, podług Czackiego tablic zł. 77 gr. 10 [Lat.F.ch.I.527 (G 700) – informacja nieznana]

18°. Roku 1463 No 83 na krakowskim rynku za 2 zł. ówczesne, dzisiejszych blisko 48 zł. [Lat.F.ch.I.132, t. 2 (G 31)]

19°. W 1533 Nr 233 kupiony za 10 gr. teraz 3 zł. 6 gr. u Jana Piątki [?] przez Jana z Piotrkowa. [Lat.F.ch.I.532 (G 213)]

Widzimy tu niezmiernie drogie ceny w dawnych wiekach, ozdobniejszych zwłaszcza rękopismów, zbyt niskie może były nagrodą za przepisanie tylko, albo wrócenie nakładów. Gdy się druk pojawił, widoczną jest rzeczą, że cena rękopismów upadać musiała.

Zapłata piszącym rękopisma

Ta była umówiona ogólnie, miarę jej brać można z ceny rękopismów. Inny z obowiązku albo dobrej chęci, czynił bezpłatnie tę usługę żądał tylko zwrócenia wydatków. Taki przypadek dostrzegamy w 146[6] roku, kiedy dla Stanisława z Wojcic ręk. 267 bibl. publ. Mikołaja z Błonia, Sermones de sanctis z 454 kartami przepisany został. Tam powiedziano: sumptus pisarza, singula singulis computanta extendunt se ad marcas 4 cum uno fertone, co podług Czackiego tablicy nie małą wyrażać ilość 113 zł 12 gr. dzisiejszych. [Lat.F.ch.I.296]

Nauczają nas klauzule, że prócz tego przy zakończeniu dzieła, piszącym dawano: bibales czyli finales, mały upominek czyli przydatkową zapłatę. Wnosić stąd można, że przepisywanie rękopisma dawało piękny sposób do życia, albo utrzymywano ich nakładem upodobanie w tem mającego, nie żałując im piwa, które lubili dosyć, i dostarczając materiałów piśmiennych, malarskich; albo przez zwrot wydatków, nagradzanie trudy, lub ogólnym targiem kupując rękopism, płacono go sownie.

Zastawianie rękopismów

Jako rzecz istotną wartość mającą, zastawiano w potrzebie rękopisma, tak np.:

- a) Summa Pisana Nr 255 złożona w zakład we Lwowie, przez Wojciecha przeora z Łysej góry za kopę groszy b (bona) moneta. [Lat.F.ch.I.130]
- b) Postilla papierowa XV wieku Nr 605 przez plebana w Brdowie zastawiona wikarem za 1/2 grzywny i 2 gro., od 39 zł. dzisiejszych 14 gr. do 74 zł. [Lat.F.ch.I.450]

¹³³ Paweł z Bielska był kopistą w rękopisie Lat.F.ch.I.248, zaś kodeks kupił w 1454 r. w Krakowie za jedną grzywnę Andrzej s. Mikołaja *de Przewalanka (Parva Lang)* – zob. J. Kaliszuk, *Codices deperditi...*, t. 2, cz. 1, s. 376, nr 312.

c) Szkolny zbiór pisany in 4° czyli ręk. 543 ma napis: AD 1531 grossis 3 sum redemptus in cracoviensi venditorio, za 10 gr. dzisiejszych blisko, nie wiele tej wartości ma xięga i żakowska to facyenda [Lat.Q.ch.XVII.26 (G 418)]
Zapisywania xiąg z obowiązkiem lub bez wymienienia tego.

Joh. Gąsserek dedit (hunc codicem) pro libraria [Lat.Q.ch.I.219 (G 455)]

Xiąg z Towal zapisał xięgę kościołowi S. Jakuba w Starzechowie [rękopis niezidentyfikowany]

Mikołaj z Chełma prebendarz z Rytwian, Nr 585 naszej bibl., odkazał testamentem klasztorowi banszowskiemu, z obowiązkiem odprawienia 30 mszy. [Lat.F.ch.I.225]

Mszał pergaminowy N. 606 dany Miechowitom, warując, ażeby się modlono za dawcę i rodziców jego. [Lat.F.v.I.83]

Podobniej mocą ostatniej woli uposażał xiążkami świątynie pańskie, szkoły: Zbigniew Oleśnicki, Zygmunt I, Zygmunt August, inni królowie i możni, a wykonawcy testamentu dopełniali to święcie.

[na marginesie:]

Darowizny xiąg.

Piotr z Brzezina proboszcz przemyski darował xięgę kanonikom regularnym w Mstowie [Lat.F.ch.I.184 (G 842)].

Wikary kielecki Marcin 1434 roku [Lat.F.ch.I.204 (G 302)]

Bogusław pleban w Pawłowicach, darował rękopism benedyktynom na Łysej górze 1464 [lub Bogusław pleban w Pawłowie – Lat.Q.v.I.175 (G 730)]

Stan ze Starzyna kanonik łączycycki, legował kapitule. 1468 [lub Świętosław ze Starzynina – Lat.F.ch.I.310 (G 426)]

Michał archidyakon przemyski wchodząc do benedyktynów łysogórskich, przyniósł z sobą xiążki, był opatem 1474¹³⁴.

Paulus de Ostrow filius Nicolai, alias Myczkonis et Marthae, legavit novum thesaurum ecclesiae parochiali in Lasko. 1494 [Lat.F.ch.I.372 (G 870)]

Marcin Byrathka darował xiążkę Bern. z Krakowa. 1534 [Lat.Q.ch.II.437]

Rokithczki dał postyllę Bern. de Czarpcz zakon. miech. 1545 [Lat.F.ch.I.533]

Mateusz Drzymalka w Piotrkowie obdarzył rękopismem Wawrzyńca Kuklicz 1568 [Lat.F.ch.I.323 (G 770)]

Wykaz cytowanych rękopisów

Kórnik, Biblioteka PAN: 146, 156.

Kraków, Biblioteka Czartoryskich: 231, 1207 IV, 1211 IV, 1212 IV, 1217 II, 1240 II, 1259 IV, 1269 I, 1273 I, 1287 III, 1293 II, 1295 IV, 1313 IV, 1315 II, 1316 II, 1416, 1418 IV, 1441 V, 1572 I, 232 IV, 233 III.

¹³⁴ Michał z Kleparza – zob. wyżej przyp. 154.

Kraków, Biblioteka Jagiellońska: 257, 1336, 2372, 2392, 2398, 2416.

Petersburg, Cesarska Biblioteka Publiczna: Lat.F.v.I.38, 39, 51, 56, 64, 76, 77, 78, 79, 80, 83, 99; Lat.F.ch.I.2, 3, 4, 5, 7, 10, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 38, 40, 41, 42, 44, 48, 50, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 69, 77, 78, 79, 80, 82, 88, 91, 92, 96, 97, 100, 104, 106, 112, 116, 118, 120, 124, 130, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 139, 141, 144, 145, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 159, 169, 170, 173, 177, 179, 184, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 196, 197, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 210, 211, 214, 215, 216, 221, 224, 225, 226, 227, 229, 231, 232, 233, 236, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 254, 255, 256, 257, 259, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 272, 273, 275, 277, 279, 282, 283, 286, 290, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 302, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 314, 318, 320, 322, 323, 326, 331, 333, 334, 335, 336, 338, 339, 344, 347, 353, 354, 361, 364, 369, 372, 373, 374, 379, 386, 390, 407, 413, 427, 430, 448, 450, 463, 464, 468, 469, 471, 472, 474, 484, 489, 490, 497, 498, 505, 514, 527, 530, 532, 533; Lat.Q.v.I.32, 54, 119, 133, 134, 135, 145, 149, 175, 186; Lat.Q.ch.I.12, 13, 16, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 33, 34, 35, 44, 45, 50, 52, 53, 55, 56, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 71, 73, 74, 75, 76, 79, 82, 84, 89, 92, 93, 94, 96, 104, 105, 109, 111, 115, 119, 120, 121, 123, 125, 130, 144, 167, 172, 190, 211, 219, 241, 287, 304, 306; Lat.O.v.I.36, 119, 41, 85, 86, 97; Lat.F.v.II.16, 19; Lat.F.ch.II.32, 33; Lat.F.ch.II.111, 116, 168, 201, 203, 204, 211, 214, 215, 216, 221, 223, 236; Lat.Q.v.II.19; Lat.Q.ch.II.35, 205, 402, 436, 437; Lat.F.ch.III.23; Lat.Q.ch.III.204; Lat.F.ch.VI.16, 40; Lat.Q.ch.IX.77; Lat.Q.ch.XII.18; Lat.F.ch.XIV.10; Lat.F.ch.XV.5; Lat.F.ch.XVI.5, 11; Lat.Q.ch.XVI.2, 7, 8, 32; Lat.F.ch.XVII.18, 76, 77; Lat.Q.ch.XVII.13, 18, 26, 69, 94, 131, 134, 141, 148; Cl.lat.F.v.5; Cl.lat.F.ch.10

Poznań, Biblioteka Raczyńskich: 141.

Warszawa, Biblioteka Narodowa: 3016 II, 3002 III, 3012 III, 3015 II, 3016 II, 3018 III, 3020 II, 3021 III, 3026 III, 3035 V, 3036 V, 3316 III, BOZ 11, BOZ 127.

Bibliografia

- Tbilisi, Biblioteka Narodowa i Parlamentu im. I. Chavchavadze, sygn. K-937. S-1-8: *Kurs bibliografii przez Łukasza Gołębiowskiego przygotowany, kiedy jako bibliotekarz publicznej biblioteki, a zarazem profesor Uniwersytetu, miał zapowiedziano wyklądać bibliografią uczniom tegoż Uniwersytetu.*
- Bandtkie J.S., *Historia Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, A. Grabowski, Kraków 1821.
- Bleskina O., *Katalog sobrania latinskich rukopisei: pravo, filosofia, nauka, literatura i iskusstvo*, Rossijskaja nacionalnaja biblioteka, Sankt-Peterburg 2011.
- Bracha K., *Maciej z Pelczyna (z Pyzdr) – opat łysogórski, bibliotekarz, kopista, miłośnik historii z XV w. i jego kodeks z Biblioteki Czartoryskich w Krakowie*, [w:] Z dzie-

- jów opactwa świętokrzyskiego. Materiały z konferencji naukowej, Kielce, 1 czerwca 2006 r.*, red. M. Derwich, K. Bracha, Oficyna Wydawnicza Dom Środowisk Twórczych, Kielce 2007, s. 29–50.
- Bracha K., *Praktyki pobożne Mikołaja z Wielkiego Koźmina (zm. 1490 r.) mnicha łysogórskiego*, [w:] *Klasztor na Świętym Krzyżu. Skarb polskiej kultury i historii*, red. P. Zając, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Wydział Teologiczny, Poznań 2018, s. 61–85. *Catalogus codicum manu scriptorum Medii Aevi Latinorum qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*, t. 1–, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków 1980.
- Clavis scriptorum et operum Medii Aevi Poloniae*, oprac. J. Kaliszuk, A. Pieniądz, P. Węcowski, K. Skwierczyński, Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków–Tyniec 2019.
- Colophons de manuscrits occidentaux des origines au XVIe siècle*, t. 1–6, Éditions Universitaires, Fribourg 1973–1982.
- Czacki T., *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 Roku wydanem*, t. 1–2, Drukarnia „Czasu”, Warszawa 1800.
- Danka J., Nowakowski A., Szymczak J., *Militaria w «Liber viginti artium» Pawła z Pragi czyli tzw. Księżde Twardowskiego*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1988, nr 1, 36, s. 43–59.
- Denis M., *Einleitung in die Bücherkunde*, Th. 1: *Bibliographie*, Johann Thomas von Trattner, Wien 1777 (wyd. 2 – 1795).
- Derwich M., *Stanisław z Wojczyc a benedyktyni łysogórcy*, [w:] M. Derwich, *W kręgu łysogórskiego opactwa benedyktynów. Studia*, Oficyna Wydawnicza Domu Środowisk Twórczych, Kielce 2006 (Łysogórskie Opactwo Benedyktynów. Źródła – Monografie – Studia, 1), s. 130–143.
- Dołęga Chodakowski Z., *O Sławiańszczyźnie przed chrześcijaństwem oraz inne pisma i listy*, oprac. i wstępem opatrzył Julian Maślanka, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967.
- Ebert F.A., *Zur Handschriftenkunde*, Steinacker und Hartknoch, Leipzig 1825.
- Ihnatowicz I., *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku*, „Studia Źródłoznawcze” 1962, 7, s. 99–124.
- Inwentarz rękopisów do połowy XVI wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, oprac. J. Kaliszuk, S. Szyller, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2012 (Inwentarze Rękopisów Biblioteki Narodowej, 3).
- Janocki J.D., *Ianociana sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum maecenatumque memoriae miscellae*, t. 1–3, ed. S.B. Linde, Apud Michaellem Groellium, Typis Collegii Scholarum Piarum, Varsaviae et Lipsiae 1776–1819.
- Janocki J.D., *Specimen catalogi codicum manuscriptorum Bibliothecae Zaluscianae*, Typis Harpetrae Viduae, Dresdae 1752.
- Kaliszuk J., *Codices deperditi. Średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej*, t. 1–3, Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego, Wrocław 2016 (Dziedzictwo Kulturowe po Skasowanych Klasztorach, t. 8/1–3).

- Kaliszuk J., *Matern – cysters koprzywnicki, uczony kopista z XV wieku*, [w:] *Historia, memoria, scriptum. Księga pamiątkowa z okazji osiemdziesięciolecia urodzin Profesora Edwarda Potkowskiego*, red. J. Krochmal, Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa 2015, s. 249–257.
- Kopiści i kolofony rękopisów średniowiecznych ze zbiorów polskich*, t. 1: *Biblioteki Warszawy*, red. E. Potkowski, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1993 (Manuscripta Medii Aevi Poloniae; Polska Pisząca w Średniowieczu).
- Kozerska H., *Straty w zbiorze rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie w czasie I i II wojny światowej*, Uniwersytet Warszawski. Dział Wydawnictw, Warszawa 1960 (Prace Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, 2).
- Kozłowska A.Z., *Ceny książek ręcznie pisanych*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1999, 49, z. 1–2, s. 45–65.
- Kutrzeba S., *Catalogus codicum manu scriptorum Musei Principum Czartoryski Cracoviensis*, t. 2, Officina „Czas”, Kraków 1908–1913.
- Lelewel J., *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, t. 1–2, nakł. i drukiem J. Zawadzkiego, Wilno 1823–1826.
- Lelewel J., *Uwagi nad Mateuszem herbu Cholewa polskim XII. wieku dzieiopisem a w szczególności (sic!) nad pierwszą dzieiów iego xięgą*, nakł. i drukiem J. Zawadzkiego, Wilno 1811.
- Lipiński A., *Psalterz puławski*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1917, nr 1, 7, s. 7–10.
- Łukasz Gołębiowski – Kurs bibliografii, 1831*, oprac. E. Maruszak, J. Puchalski, Polskie Bractwo Kawalerów Gutenberga, Warszawa 2017.
- Maciejowski W.A., *Pamiętniki o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian, jako dodatek do Historii prawodawstw słowiańskich przez siebie napisaney, Pamiętnik 1*, Księgarnie Eggersa i Hinrichsa, Petersburg–Lipsk 1839.
- Majewski W.S., *Rzecz o archiwach*, „Roczniki Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk” 1812, 8, cz. 1, s. 190–208.
- Majewski W.S., *Rzecz o sztuce Dyplomatycznej, czyli umiejętności rozpoznawania i oceniania Dyplomatów i rękopism*, „Roczniki Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk” 1817, 10, s. 113–140.
- Mannert K., *Miscellanea meist Diplomatischen Inhalts*, A.G. Schneider, Nürnberg 1795.
- Maruszak E., *Drugi po Joachimie Lelewelu?: komunikat*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2013/2014, 7/8, s. 273–275.
- Muczkowski J., *Pauli Paulirini olim Paulus de Praga vocitatis viginti artium manuscriptum librum cujus codex membranaceus in Bibliotheca Universitatis Jagellonicae Cracoviae asservatus Twardovio vulgo tribuitur*, Kraków 1835.
- Naumow A., Kaszlej A., *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog*, wyd. 2 zmienne, Scriptum, Kraków 2004.
- [Ossoliński J.M.], *Vincent Kadlubek. Ein historisch-kritischer Beytrag zur slavischen Literatur*, aus dem Polnischen des Grafen Joseph Maximilian Ossoliński von Samuel Gottlieb Linde, N. Glücksberg, Warschau 1822.

- Pezda J., *Volumen hoc deest. Volumen hoc desideratur. O brakach w zasobie rękopisów Biblioteki Książąt Czartoryskich*, „Rozprawy Muzeum Narodowego w Krakowie. Seria Nowa” 2011, 4, s. 115–166.
- Pfeiffer A.F., *Ueber Bücher-Handschriften*, Johann Jakob Palm, Erlangen 1820.
- Statuty synodalne wieluńsko-kaliskie Mikołaja Trąby z r. 1420*, wyd. B. Ulanowski, J. Fijałek, A. Vetulani, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1915–1920–1951 (Studia i Materiały do Historii Ustawodawstwa Synodalnego w Polsce, 4).
- Walther J.L., *Lexicon diplomaticum, abbreviationes syllabarum et vocum in diplomatibus et codicibus a seculo VIII. ad XVI. usque occurrentes exponens, iunctis alphabetis et scripturae speciminibus integris*, studio..., cum praefatione I.H. Iungii, Apud Ioan-nem Wilh. Schmidium, t. 1–2, Gottingae 1747.
- Wislocki W., *Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*, t. 1–2, Kraków 1877–1881.
- Zawadzki R.M., *Spuścizna rękopiśmienna świętego Jana Kantego. Studium kodykologiczne*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 1995 (PAT, Studia Res Gestas Facultatis Theologicae Universitatis Jagellonicae Illustrantia, vol. III).